

emlék ztető

EMLÉK PONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

2019
3-4

BEVEZETÉS

Választásokkor ma sem elhanyagolható tényező, hogy milyen eszközökkel, mennyi szavazót tud egy-egy párt meggyőzni vagy mozgósítani. Ennek következtében amióta választásokat rendeznek és rendelkezésre állnak sajtótermékek, a szavazók

Tamás Ágnes

Választási kampányeszközök vicclapokban (1867–1872)¹

véleményét a pártokhoz kötődő média igyekszik befolyásolni, illetve saját szavazóit arra ösztönözi, hogy vegyenek részt a voksoláson. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam, hogy a 19. század közepén népszerű sajtótermékek, az egy-egy párthoz kötődő politikai élclapok milyen módon törekedtek arra, hogy olvasóik álláspontját befolyásolják, hogyan mozgósították szavazóikat, milyen módszerekkel járatták le politikai ellenfeleiket, hogyan mutatták be a saját párt képviselőjelöltjeit. Választásom azért esett erre a forrásra, mert a kortársak a humort és a gúnyt erős politikai fegyvernek tekintették, sokszor hangsúlyozták, hogy egy jó karikatúra vagy élclapokban megjelent szöveg hatásosabb, mint egy vezércikk.²

Az elemzésre kijelölt időpontok sem véletlenszerűek: az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttét jelentő osztrák–magyar kiegyezést követő első két választás kampányeszközeit elemzem (1869,

1872). Ezek heves, kiélezett és korrupt választási küzdelmek voltak, mind a kormánypárt, mind pedig az ellenzék bevetett szinte minden lehetséges eszközt.³ Az ellenzék ekkor – az 1874. évi választási törvénymódosítás és a választókerületek átalakítása (1877) előtt – még rendelkezett matematikai szempontból valós eséllyel a győzelemre, ami beláthatatlan következményekkel járhatott volna az új politikai rendszerre nézve.⁴ A Monarchia születése nem volt egy, a magyar társadalom többsége által támogatott folyamat, a kiegyezés bizonyos pontjaival a társadalom széles rétege nem értett egyet (például: nem jött létre önálló magyar hadsereg, csak osztrák–magyar, mint ahogy önálló magyar jegybank sem alakult). Ez egy olyan rendszerváltás volt – szemben például az 1980-as évek végi, 1990-es évek eleji közép-kelet-európai folyamatokkal –, mely mögött nem állt ott a magyar társadalom nagyobb része. A

választások tétje nemcsak a kormánypárt hatalmon maradása vagy bukása, hanem az új rendszer legitimálása volt, ezért az élclapokban a kiegyezésről alkotott vélemény és a választások szorosan összekapcsolódnak a vizsgált években.

Tanulmányomban először bemutatom az elemzés forrásait, majd röviden ismertetem, hogy hogyan zajlottak a voksolások és mi jellemezte a választói magatartást a 19. század közepén Magyarországon, mivel a választási kampányokat és kampányeszközöket mindenkor jelentős mértékben befolyásolták a politikai és a választási rendszer sajátosságai. Ezt követően térek rá az élclapok kampányeszközeinek szisztematikus vizsgálatára.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KIEGYEZÉS TARTALMA

3 A választási korrupció nem volt idegen a magyar voksolók és jelöltek számára. Ennek nagy mértéke már a 19. század elején foglalkoztatta a Habsburg vezetést is.

4 Jelen tanulmányban nem vizsgálom, azonban meg kell jegyezni, hogy a választási törvényt 1872-ben, közvetlenül a voksolások előtt, már módosítani akarta a kormány, azonban az ellenzéki képviselők közös fellépése ezt ekkor még megakadályozta.

1 A dolgozat Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 Lásd például, ahogy az *Üstökös* Jókait követő szerkesztője biztatja egyik levelezőjét az élclapban való szövegközlésre: „Meglátta: egy satirikus lappal sokkal többet lehet elérni, mint ezer napi-lapos nyilatkozattal.” Szabó Endre levele az *Üstökös* szerkesztőségéből, Budapest, 1893. március 1., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond 57/3, 3.

ÉS A KORTÁRSÁK VÉLEMÉNYE

Az osztrák–magyar kiegyezés létrejötté egy hosszabb folyamat eredménye: a liberális magyar politikai elit – a korábbi (1860–1861) közeledési kísérletek kudarcát követően – 1865-től folytatott tárgyalásokat az uralkodóval, I. Ferenc Józseffel arról, hogy hogyan lehet a Habsburg Birodalmon belül Ausztria és Magyarország viszonyát rendezni. A tárgyalásokat felgyorsította a Birodalom Poroszországtól elszenvedett königrázi veresége (1866), aminek következtében biztossá vált, hogy az egységes Németország nem Ausztria, hanem Poroszország vezetésével (és Ausztria nélkül) alakul meg. A hosszas tárgyalások eredményeként 1867 tavaszán megszületett törvénycsomagot ismerjük osztrák–magyar kiegyezésként. Ausztriában a később szentesített – s szövege szerint sem azonos jogszabálygyűjtemény – a Decemberi alkotmány nevet kapta.

A kiegyezés tartalma megosztotta a politikai pártokat és a társadalmat. A magyarországi politikai pártok ennek következtében nem a klasszikus, nyugat-európai mintáknak megfelelően rendezkedtek be, hanem a törésvonalat a kiegyezés elfogadása vagy elvetése jelentette. A kiegyezés legtöbbször vitatott része az 1867. évi 12. tc. az Ausztria és Magyarország közötti közös ügyek intézéséről. A törvény kidolgozását egyértelműen Deák Ferenc nevéhez kötötték, így ő a kiegyezéspárti sajtóban a „haza bölcse”-ként mitikus, feltétel nélkül tisztelt alakká nőtte ki magát. A kiegyezést tető alá hozó liberális kormánypártot pedig Deák-pártként emlegették. Ez a törvény cikk mondta ki, hogy a kül- és hadügyek és az ezeket fedező pénzügyek Ausztriával közös ügyek, ezeket közös miniszterek intézik. A hadsereg közös, ennek vezetője az uralkodó mint legfőbb hadúr, s egységes vezérleti és vezényleti nyelve a német. Mindezt a kortársak úgy indokolták, hogy ezt a *Pragmatica Sanctioban* (1723) megfogalmazott tétel a Habsburg Birodalom egyes részeinek feloszthatatlanságáról és elválaszthatatlanságáról („*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*”) szükségessé teszi. Megállapították azt is, hogy számos más, közös érdekű ügy is ösz-

szeköti a Birodalom két felét, mivel ezek közösége nélkül nehezen elképzelhető egy egységes birodalom működtetése, de ezek nem vezethetők le a *Pragmatica Sanctioból* (például: vasútügyek, posta, fizetőeszközök, súly- és mértékrendszer, kereskedelmi szerződések, hitelügyek). Továbbá önként átvállalta Magyarország az osztrák államadósság egy részét. A közös ügyek intézésének módját aprólékosan szabályozták. A magyar politikai elit mindvégig azt kívánta elkerülni, hogy a korábbi évek osztrák törekvései megvalósulhassanak, ugyanis Bécs és az uralkodó egy birodalmi parlamentet kívánt létrehozni (1861), melyet a magyar kortársak teljesen elfogadhatatlannak, magyar szemszögből alkotmányellenesnek ítélték, a tervezet szerinti magyar képviselőt pedig aránytalanul alacsonynak tartották. A birodalmi parlament azonban nemcsak terv maradt, hanem – magyar képviselők nélkül – össze is ült. Az újabb birodalmi parlament elkerülése végett az 1867. évi 12. törvénycikkben rögzítették, hogy a közös ügyek intézésére létrehozott, 60 osztrák és 60 magyar képviselőből álló, választott testületek, a delegációk nem üléseshetnek együtt, csak írásban értekezhetnek. Fő feladatuk a közös költségvetés elkészítése volt. A közös költségekből vállalt arányszámot tízévente újratárgyalták az osztrák és a magyar kormányfők. 1867-ben úgy egyeztek meg a felek, hogy Magyarország a közös kiadások fedezésére szolgáló összeg 30 %-át köteles biztosítani. Ezt a 30:70 %-os arányt nevezték kvótának. Az önálló jegybank 1867-ben valójában nem képezhetette vita tárgyát. Bár egyértelmű magyar követelés volt az önálló magyar jegybank, az osztrák kormányzat 1876-ig érvényes megállapodással rendelkezett az Osztrák Nemzeti Bankkal (ami neve ellenére nem állami intézmény, hanem magáncég). Ezt nem módosíthatták 1867-ben, így a magyar kormány titkos megállapodást kötött Ausztriával, hogy az önálló magyar bank kérdését Budapest 1876-ig nem bolygatja.

A kortársak a kiegyezés számos pontját illeték kritikával. A szélsőbaloldali teljes egészében kiegyezésellenes erő volt. Ez a csoportosulás Madarász Lószef vezetésével Magyarország függetlenségét hirdette, az kívánták elérni, hogy az országot

Ausztriával csak az uralkodó kösse össze, azaz a perszonalunió hívei. Közöttük található azonban olyanok is, akik Kossuth Lajossal egyetértésben a teljes függetlenséget támogatták. Az 1867-re már mitikus alakká vált Kossuth, az emigráns politikus, aki 1849 áprilisában kikiáltotta a Habsburg-ház trónfosztását, majd elítélte, hogy a magyar hadsereg 1849-ben letette a fegyvert az osztrák-orosz túlerő előtt. Kossuth hevesen bírálta a kiegyezés tartalmát, azt jósolta, hogy Ausztria Magyarországot háborúba, vesztébe sodorja, s figyelmeztetett, hogy a nemzetiségi kérdés rendezésére nem ad megoldási javaslatot, pedig a soknemzetiségű Magyarországnak, ahol a magyarok csupán relatív többséget alkotnak, e probléma megnyugtató rendezése létkérdés. A párt elítélte azt a gesztust, hogy Magyarország átvállalt az osztrák államadóságból egy részt, mint ahogy a kvótát sem akarták elfogadni. Sajtótermékekben kíméletlenül támadták a kiegyezés tartalmát, a közös ügyek megvalósítási módját és magát Deákot (illetve a kiegyezést megkötő első magyar kormányt). Mérsékeltbb kritikát fogalmazott meg a Balközép Párt, mely elfogadta a kiegyezést, azonban annak módosítását követelte. A közös ügyek intézésének módjával ők sem értettek egyet, nem fogadták el a delegációk intézményét, továbbá felléptek az önálló magyar hadsereg és magyar jegybank igényével.

A kiegyezés megkötését követően évekig kiegyezésellenes hangulat volt érzékelhető elsősorban az ország középső, nem határmenti, nem vegyes lakosságú vagy nem tisztán nemzetiségi területein, de nem csupán Magyarországon. A Birodalom nyugati felében sem volt elégedett mind-egyik társadalmi réteg, nemzetiségi és politikai csoport azzal, hogy a császár megegyezett a magyar politikai elittel. Egy 1869-es német nyelven fennmaradt beszámoló szerint például a hadsereg bizonyos egységei bármikor készen álltak volna fegyvert fogni a dualista berendezkedés ellen.⁵

5 A beszámoló hitelessége persze megkérdőjelezhető, elképzelhető, hogy túloz a szerző, de annyi biztos, hogy a magyar kormánykörök érdeklődését felkeltette a híradás, és bécsi kollegáikhoz fordultak – ezt a német nyelvű fordítást olvashatjuk. „Die Offiziere der Expedition sind alle unerbittliche Feinde der

Ilyen légkörben és ismerve az uralkodó álláspontját – nem nevezne ki ellenzéki pártból miniszterelnököt⁶ – kellett a pártoknak a kiegyezést követő első választásokat és kampányokat lebonyolítani.

AZ ELEMZETT ÉLCLAPOK ÉS OLVASÓIK

Kortárs definíciók szerint – ami egybevág a szakirodalom megállapításával – a párt, mely jóval lazább szerkezetű volt, mint ahogy a 21. században ismerjük, fontos ismérve volt a 19. században, hogy rendelkezzen saját sajtótermékekkel, tartson rendszeres üléseket – ha máskor nem is, a választások előtt mindenképpen –, legyen egy állandó helye, ahol összegyűlnek a képviselők.⁷ A pártrendszerben meghatározó szerepet töltött be a pártos sajtó a választások időszakán kívül is, mely – Toth szerint harcias stílusával, politikai csatározásaival és a polémiákkal – döntő hatást gyakorolt a magyar politika formálódására.⁸ A hazai pártos sajtó azonban nemcsak politikai napilapokból állt, hanem – az 1848-as és az 1861-es országgyűlés alatt megmutatkozó nagy népszerűségüknek köszönhetően – a politikai pártokhoz szorosan kötődő élclapokból is. E humoros, sokszor gúnyos és szatirikus sajtótermékek, a politikai élclapok szisztematikus elemzését nem nagyon kezdhettük volna korábban, mint a jelen tanulmányban kijelölt időintervallum.

neuen Ordnung, sie schmähen fortwährend die ungarische Regierung und den ung. Reichstag, der Adjutant des Admirals hat in Bangkok am Tische des Admirals sogar öffentlich ausgesprochen, daß sie den Dualismus nicht wollen, und daß die Marine bereit sei auch mit den Waffen gegen denselben zu kämpfen.“ Xántus János – Eötvös Józsefnek, Sanghaj, 1869. június 30. ÖStA, HHStA, Administrative Registratur, Fach 34 Sonderreihe Kt. 95. K.k. Mission nach Ost-Asien und Süd-Amerika iratai. Ezúton köszönöm Deák Ágnesnek, hogy ezt a forrást a rendelkezésemre bocsátotta.

6 A királyt jogszabály nem kötelezte arra, hogy a választásokon győztes pártból válasszon miniszterelnököt. Ausztriában többször kihasználta ezt Ferenc József, s nem a diadalmaskodó pártból választott, Magyarországon azonban csak a 20. században fordult elő ilyen eset, amikor a kiegyezésellenes erők nyerték a voksolást.

7 Idézi Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München, 1973. 35

8 I. m. 71

1848-ban csak tiszavirágéletű vicclapok léteztek Magyarországon, majd a cenzúra nehezítette a lapkiadást. A politikai élclapkiadásra élenkítőleg hatott az 1861. és az 1865. évben összehívott országgyűlés működése, de fordulat csak a kiegyezés után következett be. A sajtószabadságot 1867 tavaszán állították vissza, ezt követően publikáltak nagyobb számban politikai – és nem irodalmi jellegű – élclapokat.

Az 1860-as évek végére a fametszés technikája már fejlődött, így lehetővé vált, hogy – az 1848-as szárnybontogatás időszakától eltérően – már a képeket egyszerre nyomtassák a szöveggel, azaz egyre több karikatúra jelenhetett meg az élclapokban. Hazai alkotó is feltűnt Jankó János személyében, aki nagy munkabírással negyven éven át rajzolta – megrendelésre – különböző politikai irányú vicclapokba a torzképeket. A vizsgált évek karikatúráinak jó részét ő és Karel Klíč készítették. A képi elemeknek a kortársak igen nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Az 1869. évi választások időszakára már mind-egyik párt életre hívott egy-egy vicclapot. A legkorábban, már 1858-tól az ismert regényíró, Jókai Mór élclapjára fizethettek elő. Jókai balközép politikát folytatott, élclapjában szintén ezt propagálta. A közös ügyekről szóló törvény 1867. márciusi megszavazását követően 1867. áprilisától megjelent a *Ludas Matyi* című humoros újság Mészáros Károly szerkesztésében, melynek kifejezetten az volt a célja, hogy napvilágot lásson egy kiegyezést támadó, függetlenségi nézeteket hangoztató vicclap. 1867 végén döntött úgy a kormányzat – észlelve az ellenzéki humoros sajtó sikerességét –, hogy szükséges egy kormánypárti vicclap alapítása. A *Borsszem Jankó* első száma 1868. január 5-én jött ki a nyomdából, s a kezdeményezés egyenesen a miniszterelnöktől, Andrássy Gyula gróftól származott. A lapszerkesztéssel Ágai Adolfot bízta meg, aki akkor egy másik, kormánypártiból ellenzéki lett humoros hetilap (*Bolond Miska*) ismert szerzője volt.⁹

9 Az élclapok címét a továbbiakban a következőképpen rövidítjük: *Borsszem Jankó* – BJ, *Ludas Matyi* – LM, Az Üstökös – Ü.

A rendelkezésre álló sajtótermékek számán és közkedveltségén kívül a kampányeszközök tekintetében nem elhanyagolható tény, hogy hány voksolóhoz juthatott el az írott üzenet, azaz hányan tudtak közülük írni és olvasni, mivel a többiekre csak a szóbeli közlések (melyek persze alapulhattak sajtóhíreken) vagy a vizuális megjelenítések hathattak. Az analfabéták arányát a tízévente elrendelt népszámlálások adataiból ismerjük. 1870-ben Magyarországon a 6 éven felüliek 49%-a tudott írni és olvasni.¹⁰ A vagyoni és műveltségi cenzus következtében a választásra jogosultak között talán magasabb volt az írni-olvasni tudás aránya. Csak a 20. század elejéről maradtak fenn olyan adatok, melyek ezt a feltételezést alátámaszthatják. 1900-ban a népszámlálás adatai szerint a 6 éven felüliek közül a lakosság 61,2%-a tudott írni és olvasni,¹¹ azonban a szavazásra jogosultak 91,2%-a volt írástudó egy 1905-ös összeírás szerint – ha elfogadjuk az adatközlő információit.¹² A 19. században az írástudók alacsonyának tűnő aránya ellenére, a kortársak a pártküzdelmek szempontjából a sajtónak nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ezt támasztja alá az is, hogy a kormányzat a kiegyezésellenes sajtótermékeknek hadat üzent és a sajtóperektől sem rettent vissza, valamint létrehozott államilag segélyezett napilapokat – és nem csupán a *Borsszem Jankót* indította útjára.¹³

10 Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Budapest, 1871. 228. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1870/?pg=307&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.)

11 Az 1900. évi népszámlálás. 10. köt. Az eredmények összefoglalása. Budapest, 1909. 97. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_10/?pg=108&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.)

12 Kristóffy saját bevallása szerint az adatokat a KSH-tól kérte ki. Ezeket arra használta, hogy a választójog kibővítése mellett érveljen, s választójogot követeljen az írni-olvasni tudó, 24. életévüket betöltött férfiak számára. (Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. politikai emlékek*. Budapest, 1927. 230.) Ennek ellentmond azonban Szabó állítása, mely szerint a választók igen nagy aránya még ekkor sem tudott írni-olvasni (229). Cieger András adatai szerint a választópolgárok ötöde volt írástudatlan 1904-ben.

13 Minden ellenzéki vád, sajtóinformáció ellenére a levéltári iratok között még nem bukkantam annak nyomára, hogy a *Borsszem Jankó* is kapott szubvenciót.

Népszerűségük mellett az élclapok forrásértékét növeli egyrészt, hogy rajzokat tartalmaztak, ami még nem a korszak sajátja, nem jellemzők a képi elemek a sajtótermékekre, melyek jelentősége elvitathatatlan, mert azok is megnézhetők, akik nem tudtak olvasni. A humoros-gúnyos tartalmak, egy-egy jól eltalált karikatúra pedig figyelemfelkeltő lehetett. Egy 19. század végén megjelent lexikon karikatúradefiníciója szerint a torzképnek „hatalmas a szerepe a politikai párttusákban” is.¹⁴ Ráadásul – amint azt modern szemiotikai, kommunikációelméleti kutatások is alátámasztják – az olvasni tudók esetében képek a hozzájuk tartozó szöveggel együtt értelmezve többletjelentést kapnak, amire az elemzett korpuszban is számos példát találhatunk.¹⁵

Másrészt fontos még kiemelni, hogy ekkor az olvasók aktívan részt vettek az élclapok szerkesztésében: szövegeket, összegyűjtött anekdotákat, saját humoros verseket vagy karikatúrák vázlatait küldték be a szerkesztőségekbe, azaz nem csupán az állandó munkatársak szövegeivel találkozhatunk. A vicclapok ekkor nemcsak görbe tükröt tartottak a társadalom elé, hanem az olvasók véleményét is tükrözik.

VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS A VÁLASZTÓI MAGATARTÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Minden politikai párt és választási kampány célja a támogatók maximalizálása. Egy sikeres választási kampány elengedhetetlen feltétele, hogy a képviselőjelölt ismerje a politikai és választási rendszer sajátosságait, tudja, hogy milyen eszközökkel motiválhatja választóit.¹⁶ Bár különböző elnevezésekkel illetik, de a választási kampányokkal foglalkozó szakirodalom azonos jellemzőket tulajdonít a korai

választási kampányok időszakának.¹⁷ A jelen tanulmányban elemzett időszak Magyarországon, de még Nyugat-Európában is ehhez a korai periódushoz tartozik. Fő jellemzője, hogy a pártok még laza szerkezetű szervezetek, a választási kampánytevékenység elsősorban lokális és rövid ideig tart. A kampánykommunikáció szemtől szembe zajlik: a választók eljárnak a politikusok rendezvényeire, élőben találkoznak velük vagy korteseikkel. Ezekben a választási kampányokban egyetlen médiumra támaszkodhattak csak a képviselőjelöltek és a pártok: a helyi és országos nyomtatott sajtóra. A sajtótermékeket, plakátokat, röpiratokat majd csak az 1920-as évektől egészíti ki a rádió (és a mozi). A korai amerikai választási kampányokat elemezve mutat rá egy szerző, hogy a pártos sajtó ott a kampányidőszakban semmitől sem riadt vissza: komoly, személyeskedő támadásokat intézett az ellenfél jelöltje ellen.¹⁸ A sajtó durva stílusának nyomait korpuszunkban is felfedezhetjük. E korszak választóit általában a nagyfokú – sokszor családi tradíciókkal rendelkező – pártelköteleződés jellemezte (egy-egy szerzők a vallásos elköteleződéshez, hithez hasonlítják), így az ő mobilizálásuk volt a pártok és a sajtó fő feladata, sokkal kevésbé – a későbbi periódusokra jellemző – bizonytalan választók meggyőzése.¹⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kortársak, például az élclapok szerzői ne ismerték volna fel, hogy egy kiélezett választási küzdelem esetében döntő jelentőségű lehet a bizonytalan szavazók álláspontja, voksa.²⁰

Az élclapok elemzésének megkezdése előtt még a magyarországi választási rendszer jellemző vonásait kell áttekinteni, melyek a kampányeszközöket és a kampányok eredményeit jelentősen befolyásolták. A korszakban különböző méretű választókerületekben – melyeket a megyék és a szabad királyi városok területén alakítottak ki – le-

14 *A Pallas nagy lexikona*, 16. köt. Budapest, 1897. 284.

15 Lásd például Sanz, María Jesús Pinar: *Relevance theory and political advertising. A case study. European Journal of Humour Research*, 2013. 2. sz. 10–11

16 Strömbäck, Jesper – Kioussis, Spiro: *Strategic political communication in election campaigns*. In Reinemann, Carsten (Hrsg.): *Political Communication*. Berlin, 2014. 111.

17 Strömbäck, i. m. 117., Plasser, Fritz: *Political Consulting Worldwide*. In: Johnson, Dennis W. (ed.): *Routledge Handbook of Political Management*. New York, 2009. 26.

18 Perloff, 1999. 22–24.

19 Mihályffy Zsuzsanna: *Politikai kommunikáció elméletben és gyakorlatban*. Budapest, 2009. 46., 53.

20 Egy képviselő erőfeszítéséről ír, hogy a bizonytalan szavazókat maga mellé állítsa: BJ 1869. február 14. 65.

hetett általában nyíltan (1874 előtt néha titkosan rendezték meg a választási törvény kétértelmű megfogalmazása miatt), egyéni jelöltekre szavazni. Ha az első fordulóban egy jelölt sem szerezte meg a szavazatok 50%-át, második forduló tartottak, ahol egyszerű többséggel döntöttek. Akinek anyagi forrásai megengedték, több körzetben indulhatott, hogy biztosítsa képviselőségét. A szavazáshoz nem kellett tudni írni, mivel szóban zajlottak, vagy hosszú botokat helyeztek a választói ládákbá. Az 1848. évi V. tc. alapján az a férfi volt választásra jogosult, aki betöltötte a 20. életévét és megfelelt a vagyoni vagy műveltségi cenzusnak, valamint azok, akik a rendi korszakból megöröklött jogaik következtében voksolhattak – tehát ők jelentették a kampányok célcsoportját. A teljes populáció 6,6%-a rendelkezett választójoggal 1869-ben, és szinte ugyanekkora arány 1872-ben (6,5%). Ez a felnőtt férfi lakosság kb. 20–27%-át tette ki. A választók motiváltak voltak a tekintetben, hogy elmondják véleményüket, a jelölteknek sikerült őket mozgósítani, mivel 1869-ben a választásra jogosultak 73,37%-a leadta a szavazatát.²¹ Számolni kell azonban azzal a tömeggel is, amely befolyásolhatta a szavazókat, de nem voksolhatott, a választási rendezvényeken azonban részt vett: a nem szavazóképes férfiakkal és bizonyos esetekben a nők népes táborával. Erre is utal a Borsszem Jankó egyik karikatúrája, melyen az egri hölgyek éljenzik az oppozíció jelöltjét – nem a legjózanabb állapotban –, ami természetesen degradálta az ellenzéki jelöltet és választókat.²²

A kampányszervezés szempontjából újdonság 1869-ben, hogy létre jött egy választási bizottság, mely a két baloldali párt kampányát összehangolta országos szinten. 1869 januárjában közös értekezletet tartott a két párt vezetősége, amiről persze több kormánypárti gúnyolódó karikatúra született, talán mert az ellenzéki kooperációt veszélyesnek ítélték a kormánypártiak pozícióikra nézve.²³ Az egyik ilyen torzrajz a két ellenzéki vezető, Tisza Kálmán és Madarász József frigyre lépnek, az örö-

manya pedig Jókai Mór – babérkoszorúval a fején –, az ismert és ünnepelt regényíró, a balközép egyik országgyűlési képviselője. Mindkét karikatúra 1872-ben is megjelent ugyanazzal a céllal, hogy az ellenzék választások idejére szóló együttműködésén gúnyolódjon.²⁴ A jobboldalon csak a következő, az 1872. évi választások alkalmával alapítottak hasonló szervezet (végrehajtóbizottság), amikor az ellenzéki pártok tovább finomították a választási kampányt előkészítő és lefolytató szerveik közös munkáját. A baloldali országos értekezleten elhatározták, hogy felállítanak egy állandó, szűkebb választási bizottságot a kampány vezetése, szervezése céljából és egy nagyobb létszámú, országos központi választmányt a választási kampány helyi koordinálása végett.²⁵

A voksolások nem egy napon, hanem heteken keresztül (1869. március 9–13., 1872. június 12. – július 9.) kerültek megrendezésre. A választások egy-egy kerületben egy helyen zajlottak, ami a manipuláció egyik eszközét jelenthette, mivel számos választásra jogosultnak hosszabb utazás után nyílt csak lehetősége a szavazásra, amennyiben a választási bizottság felvette őt a névjegyzékbe. A korrupció, a vesztegetések nagy arányára és a csalások lehetőségére, melyek a rendszerből adódtak, már a kortársak is figyeltek. A megvesztegetés és a mozgósítás számos módját ismerjük: néhány forintos pénzbeli juttatás, a szavazóhelyre való elszállítás vagy az igen elterjedt etetés és itatás.²⁶ Ebből az is következik, hogy a választási kampányok a jelöltek számára költséges vállalkozások voltak,²⁷ a személyes kapcsolatok, függőségek

24 BJ 1872. március 24. 6–7.

25 Toth, i. m. 43–45

26 A választások menetéről részletesen lásd: Gerő, András: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. New York, 1997. 119–214.

27 Tallérossy Zebulon, Jókai Mór állandó figurája a következő költségeket sorolja fel – miközben maga Jókai is képviselőjelölt volt: 40.000 tollbokréta „iljen Zebulon felkiáltással”, 30 zászló, 4000 program szlovákul, magyarul, németül, ruténiül, 400 fákllya, 4000 fénykép, 20 fehér ruhába öltöztetett szűz, 1000 forspont, juttatás a zenész cigánynak, lovak patkoltatása, plakátok, tűzijáték, illumináció. Borra és etetésre még nem is költött Zebulon – ezt ő maga emeli ki –, mégis már 5000Ft-ot áldozott arra, hogy képviselő lehessen. Ha a szöveg túloz is,

21 Boros – Szabó: 136–145

22 BJ 1869. március 14. 107.

23 BJ 1869. január 24. 39. Mások: BJ 1869. január 24. 35.

(földtulajdonos és a birtokain élő szavazók, családi kapcsolatok, rokoni tradíciók) ugyancsak hatást gyakoroltak a szavazók választói magatartására. Gerhard Péter ugyan későbbi választásokat elemmez (1878, 1881), de a korábbi évekre vonatkozóan is tanulságosak azok a kategóriák, melyek megállapítása szerint befolyásolhatták a választói magatartást: etnikai-felekezeti kötődés, földrajzi környezet, régi, rendi társadalomban betöltött pozíció, családi-rokonsági kapcsolatok, társadalmi státusz (foglalkozás).²⁸

A küzdelem nem volt teljesen kiegyenlített annak ellenére sem, hogy a választások szervezését a megyék hajtották végre, azaz egy hagyományosan ellenzéki megyében például a választói névjegyzék összeállításával kedvezhetek az oppozíció jelöltjének. A megyei tisztviselők befolyásolhatták a voksolásokat a választások helyszínével, a választói névjegyzékkel,²⁹ illetve a kormányzat néha sajtóperekkel, és az azokban hozott gyors ítéletekkel. Zala megyében például kiáltványokat, plakátokat függesztettek ki a „hirlapokat nem olvasó országgyűlési képviselő választóihoz”, hogy őket is tájékoztassák a balközép párt programjáról, ami a plakátokon nem tért el a sajtóban hangoztatottaktól, mégis a kormány fellépett ellenük, sajtópert kezdeményezett, s ígéretet tett az ügyészség arra, hogy gyorsan lefolytatják az eljárást.³⁰ Azt, hogy manipulatív módon állítják össze a választási

bizottságokat, melyeknek összetétele befolyásolhatta az eredményeket, rendre kifogásolták az élclapok. A Ludas Matyi például receptet írt fel – mely formáját és stílusát tekintve megfelelt egy orvosi vénynek –, hogy miként lehet valakiből egész biztosan képviselő: „Végy elő egy egy kerületi szolgabíró s azt tétesd bizottmányi taggá. Szaporítsd a bizottmányi tagok számát az apróbb hivatalokra aspirálókkal. Keverd össze a minden rendű és rangu politikai szereplésre ajánlkozókat a fentebbiekkel. E háromféle mixtura felkavarására tétesd magadat bizottmányi elnökül, s mint képviselő fogsz kiugratni.”³¹ A választókat összeíró bizottság összetételének jelentőségére később is felhívta a figyelmet és rámutatott a vesztegetésekre. Azokat, akik megfeleltek a cenzusnak, de balra szavaztak volna, nem írták föl, míg a napszámost és a zsidó vándorkereskedőt – akik nem rendelkeztek szavazati joggal – összeírták és leadhatták voksukat a kormánypártra.³²

A röviden bemutatott jellemzők, a megvesztegetések és manipulációka azonban nem egyedi, magyarországi jelenségek a korszakban.³³ Nyugat-európai elemzések alapján az állapítható meg, hogy például Nagy-Britanniában is jellemzők voltak a fent felsorolt vonások a választási rendszerre, a kampányokra egészen addig, amíg a választójogot nem szélesítették ki jelentős mértékben. Nagyszámú szavazásra jogosult polgárt már nem lehet egyenként mozgósítani, megvesztegetni.³⁴ A magyar kormányzat a dualizmus korában azonban nem véletlenül nem terjesztette ki – sőt szűkítet-

láthatjuk, hogy az etetés-itatáson kívül egyéb kampányeszközökre is költhettek a jelöltek. Ü 1869. január 30. 34. Zebulon egy kitalált kormánypárti képviselő, aki leveleket ír barátjának, melyekben aktuálpolitikai kérdéseket feszeget. A szövegek célja Jókai élclapjában a kormányzat bírálata. A kormánypárti élclap sem hallgatja el, hogy drága dolog a korteskedés: BJ 1868. október 25. 576. A választási kampányok költségességéről írt Jókai testvérének. Arról számolt be, hogy – bár még messze a kampány vége – arra már 40.000Ft-ot elköltött. A választásokról, azok óriási költségeiről lásd: Cieger András: Jókai Mór, a profi politikus? Aetas, 2017. 2. sz. 11–12.; Uő.: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországnán*. Budapest, 2011. 43–44.

28 Gerhard Péter: A politika személyessége. *Budapesti Negyed*, 2010. 2. sz. 182–184.

29 Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon. Parlament, pártok, választások. (1867–1944)*. Budapest, 2014. 139

30 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, OL K26 1869., 300.

31 LM 1872. január 21. 31.

32 LM 1872. június 2. 180–181.

33 A választási korrupció magyarországi virágzását Cieger – a hosszú múltra visszatekintő tradíción kívül – elsősorban nem a közjogi kérdéssel, a kiegyezési rendszer alacsony támogatottságával magyarázza (Gerő Andrásal ellentétben, Gerő, i. m. 210–213.). Előtérbe állítja az emberi tényezőket (becsvágy, ambíció), a politikai elit hatalomféltését, a választók műveltségét, amelynek következtében demagóg ígéretekkel – melyek egyre kevésbé a függetlenséget propagálták, hanem például adócsökkentést – könnyen lehetett rájuk hatni. A nemzetiségi előretöréssel szemben az ország egységének megőrzése – melyet az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között képzeltek el a kortársak – mint cél igazolhatóvá tette a korrupciót. Cieger, 2011. 35–42.

34 Mihályffy, i. m. 59–60.

te – a választójogot: bár egyre kevésbé, de tartott a kiegyezésellenes erők előretörésétől, illetve a századfordulóhoz közeledve a munkások és a nem magyar nemzetiségi képviselők térnyerésétől.

VÁLASZTÁSOK ÉS VÁLASZTÁSI KAMPÁNYESZKÖZÖK AZ ÉLCLAPOKBAN

A kortársak arra készültek – mivel háromévente rendeztek választásokat –, hogy 1865 után 1868-ban fogják tartani a következő országgyűlési képviselőválasztásokat. Újraválasztására már az év elején így agitál egy fiktív, kormánypárti képviselő, aki nem a legbuzgóbb honatyának tűnik, ha a választók érdekeiről van szó: „mindjárt letelvé a három esztendő, megint minket választzatok meg, a kik már megértettük a dolgaitokat; majd aztán mindent szépen sorjában előveszünk, ha ráérünk.”³⁵ A választási kampányokat elemző modern szakirodalom képviselői egyetértenek abban, hogy a modern választási kampányok időszakát megelőzően a viszonylag rövid, ad hoc kampány volt a jellemző. E tekintetben a magyarországi 1869-es voksolás kivételnek számít, mert a – még kevésbé szisztematikus – készülődés a választásokra korán, 1867 végén, 1868 elején elkezdődött. 1867 decemberében leszögezte az Üstökös, hogy „Jobb a jó bor, mint a lőre, / Hogy jövőre kit választunk: / Meg kell rágnunk jó előre.”³⁶ A várakozást, az érdeklődést mutatja az is, hogy korábbi ilyen eseményekről közöltek humoros, rövid történeteket, melyek felidéztek az előző voksolásokat: olvashatunk orvosról, aki még a betegét is elutaztatja kocsiával szavazni, vagy nagy lakomákról és ivásztokról.³⁷ 1868. év elején a Ludas Matyi szerzője még bizakodó: hiszi, meg van arról győződve, hogy a baloldal fogja nyerni a választásokat. Teszi ezt például egy olyan versben, melyben Kossuthot élteti és az 1848-as forradalomra emlékeztet már a címével („Az 1848. évhez”) utalva arra, hogy ez a voksolás

– a forradalom húszéves évfordulóján – sorsfordító lesz.³⁸

A következő, 1872. évi választások előtt már nem ennyire lázas a készülődés. 1871-ben alig jelent meg az élclapok hasábjain a választásokról szóló szöveg, a Borsszem Jankóban olvashatunk ősszel egy-két utalást az alkohalmámoros korteskörutakról, a Ludas Matyiban sem gyakran említik még a témát, Az Üstökösben is csak a nyár végétől bukkan fel egy-egy rövid történetben. Ezek egyikeben jelenti ki egy szerző, hogy el kellene kezdeni készülődni, szervezkedni a következő képviselőválasztásokra.³⁹ 1872 februárjában pedig azt veti a politikai elit szemére a szélsőbal vicclap, hogy három évvel korábban, 1869-ben ilyenkor már javában korteskedtek.⁴⁰ Az ellenzék nem könnyű helyzetére azonban még 1871-ben rámutatott Jókai élclapja: ha „győzelemre akar jutni a választásoknál, hát csak adja föl álláspontját a kiegyezéssel szemben s csapjon át a jobboldalra”,⁴¹ azaz egyes honatyák érzékelték, hogy az adott politikai szituációban nehéz kiegyezésellenes programmal diadalt aratni. Az élclapokban a kampány csak 1872 márciusában indult, ami egy jóval rövidebb választási kampányidőszakot eredményezett, mint amilyen az 1869-es voksolás előtt volt, ami már jobban megfelel a korszak jellegzetességeinek.

Az élclapok képein és szövegeiben alkalmazott kampányeszközöket a következő szempontok szerint vizsgálom:

1. Konkrét személyek elleni támadások,
2. Az ellenfél elvei, politikai szimbólumai elleni fellépés,
3. Jól ismert, hétköznapi antitézisek felsorakoztatása,
4. Az ellenfél sajtója elleni fellépés,
5. A zsidók szerepének megítélése mint kampányeszköz,

35 Ü 1868. január 11. 10.

36 Ü 1867. december 14. 398.

37 LM 1867. szeptember 15. 191., Ü 1867. május 4. 142.

38 LM 1868. január 19. 22.

39 Ü 1871. augusztus 12. 385.

40 LM 1872. február 4. 48.

41 Ü 1871. szeptember 23. 464.

6. Háborús metaforák a kampányok szolgálatában,
7. Az ellenfél kortesmódszereinek elítélése.

A kampányeszközök hasonlóak a két időmetszetben, így azokat egyszerre tárgyaljuk. Ha találhatók eltérések, hangsúlybeli különbségek a két kampány anyaga között, ezekre kitérünk, összehasonlítjuk, hogy melyik humoros-gúnyos, szatirikus módszer, toposz vagy szimbólum melyik kampányban volt jellemzőbb.

1. KONKRÉT SZEMÉLYEK ELLENI TÁMADÁSOK

Az élclapok szerzői a személyeskedő hangnemtől sem riadtak vissza – főleg egy-egy közismert képviselőjelölt esetében, mert ők – ha lokális vonatkozásban nem is, mert ott a személyes ismeretségek lehettek a meghatározók, az országos médiában – sokszor a teljes pártot reprezentálhatták. A kormánypárti támadások középpontjába a népszerű író, Jókai Mór került.⁴² Ellene rendre azzal érveltek, hogy bár jó regényíró, a politikához nem ért, ezen a területen inkompetens, s ha a legismertebb baloldali jelöltek közül az egyik nem alkalmas a képviselőségre, ami megkérdőjelezheti a többiek hozzáértését is.⁴³ Az ő kampánya ellen szintén felhozták a leggyakoribb kifogást, hogy étellel-italal vesztegeti meg választóit, de – népszerűségét kétségbe vonandó – azt is bemutatták a Borsszem Jankó karikatúrájában, hogy Jókai csupán gyerekeknek szónokol,⁴⁴ akik nem rendelkeznek választójoggal. Mások néhány részeg szavazót – egy láthatóan zsidót és egy magyart – támogat Jókai, akinek így sikerült „néhány ingadozót az ellenzék táborába

vonzani”.⁴⁵ A karikatúra a Jókai-támogatók számának növekedését tagadja, s csekély létszámuk és ittasságuk degradálja az ellenzéki tábort. A poént az ingadozó szó kétféle jelentése adja: a karikatúrán a részegek nem tudnak biztosan állni a lábukon, a képaláírás azonban a politikai tekintetben bizonytalan szavazókra utal. A regényíró jól ismert volt választókerületében, a Terézvárosban a zsidók között, így többször vizionálják a kormánypárti szerzők, hogy Jókai zsidóvá válik és körülmetélik.⁴⁶ Természetesen az ellenzéki lapok éltetik Jókai, jó esélyét hangsúlyozzák, ráadásul – talán népszerűségét tovább növelendő – többször zsidó (állandó) figura szájába adják az állításokat, melyek szerint Jókai biztosan nyerni fog kerületében.⁴⁷

A zsidóvá válás és a körülmetélés motívumai 1872-ben ugyancsak felbukkantak, azonban az író választási sikere – szemben az 1869-essel – Terézvárosban elmaradt. A kormánypárti élclapban sokszor feltűnt Jókai, aki több választókerületben is kénytelen volt megméretetni magát 1872-ben, így a gúnyolódó írások és karikatúrák kereszt-tüzébe került. Tovább súlyosbította ekkor az író helyzetét, hogy Horn Edével is korteskedett, aki ugyancsak több kerületben nem járt sikerrel, míg mandátumot szerzett. Jókai a Terézvárosban vallott kudarcot, Horn pedig az izraelita felekezethez tartozott, így nem meglepő, hogy a sikertelenségükön való gúnyolódáshoz egy a zsidókhöz kapcsolódó toposzt választottak. Horn és Jókai többször bolygó zsidókként pillanthatók meg,⁴⁸ választókerültről választókerültra vándorolnak: nekik sincs megnyugvásuk, mint a mondabeli zsidónak, akit Krisztus azzal átkozott meg, hogy addig bolyongjon, amíg a megváltó vissza nem tér. Horn és Jókai kudarcai kapcsán egy nem túl hízelgő szójáték ugyancsak visszatérő elem. Egy karikatúrán azt láthatjuk, hogy, mivel megbuktak egy-egy kerületben, a térkép fölött elmélkednek azon, hogy hol jelöltessék magukat. Horn javaslata szerint men-

42 Természetesen a pártvezető Tisza Kálmán, és Ghyczy Kálmán sem úszták meg a Borsszem Jankó támadásait, azonban míg 1869-ben hasonló gyakorisággal szerepeltek, mint Jókai, 1872-ben egyértelműen többször kapott teret a regényíró.

43 BJ 1872. április 14. 3.

44 BJ 1869. február 28. 91. A következő választások alkalmával Akin Károly ellenzéki jelölt mond beszédet gyerekekhez: BJ 1872. június 16. 3., máskor karikatúrán csak három gyermek éljenzi Akint: BJ 1872. június 23. 7.

45 BJ 1869. február 14. 65.

46 BJ 1869. február 14. 72., BJ 1872. április 28. 6.

47 LM 1869. január 31. 34.

48 BJ 1872. április 28. 3., BJ 1872. május 19. 3., BJ 1872. június 16. 10., BJ 1872. június 23. 3.

jenek „Bukovinába”.⁴⁹ Az észak-keleti történelmi régiót jelölő helynév szótöve azonos, mint a *bukni* igéé, s eme hasonlóság következtében alkalmazták a szerzők ezt a szójátékot.

Az ellenfélként tekintett képviselőjelöltek lejárására más, az élclapokra jellemző módszereket is megfigyelhetünk, melyek kevésbé személyhez kötöttek, mint a Jókainál említettek.⁵⁰ A kisgyerekeként, bohócként, udvaribolondként ábrázolt alakok vagy más módon megjelenített cirkuszi szcenáriók, artista- és bűvészműtárványok mind a karikatúristák tipikus fegyvertárába tartoztak. Ezek közül bármelyik jelenet alkalmas volt arra, hogy hitellessé, komolytalanná tegye az ellenfél személyét, azon keresztül pedig javaslatait, cselekedeteit is. A fiatal író, politikus Schwarz Gyula székesfehérvári baloldali képviselőjelölt került ábrázolásra például a Borsszem Jankó címlapján mint udvaribolond, aki minden témába, tudományba beleüti az orrát.⁵¹ Még számos baloldali képviselő karikatúrája díszíti a Borsszem Jankó címlapjait, az újság belvein pedig prominens jelöltjeik gyakran pillanthatók meg együtt. Az ellenzékiek sora jelenik meg például apostolként, legtöbbször tógában és fejük felett glóriával. Az apostolok eszméje cselekvéseikkel elmentéses: egyikük, Patay István egy hordó tetején áll és káromkodva konstatálja, hogy az nincs teli borral, s megdobja az ezért felelőst a pipájával.⁵²

Az ellenzék válasza a Borsszem Jankó efajta támadásaival szemben talán kevésbé erőteljes: általában, minden választókerület esetében igyekeztek hangsúlyozni – számos kortesnótát közölve, a jobboldali jelöltet sokszor megnevezve – hogy a baloldali az alkalmasabb, őt kell választani,⁵³

de nem készítettek címlapjaikra karikatúrákat a kormánypárti képviselőjelöltekről, nem pécéztek ki maguknak egy-egy személyt, aki ellen olyan hosszantartó támadást folytattak volna, mint például Jókaiék ellen a Borsszem Jankó alkotói. Deák személyét viszont – aki a fővárosban képviselőjelölt volt – a választások időszakában is, mint bármikor máskor, a Ludas Matyi szerzői rendszeresen támadták, sokszor családnevét használva fel, mert az közszóként 'diák'-ot, 'latinus műveltségű'-t, 'latinul beszélő'-t jelentett. A vicclapban azonban általában az a csattanója ezeknek a történeteknek, hogy a kormánypárti jelölt nem éppen a legműveltebb, legokosabb jelölt, mint ahogy Deák szellemi képességeit is megkérdőjelezi, mivel megkötötte a kiegyezést. Máskor arra utal a poén, hogy a latin egy holt nyelv, így azok, akik Deák nyelvében beszélnek – azaz kiegyezéspártiak – el fognak bukni a választáson, mert ők nem a jövőt reprezentálják, hanem a múltat.⁵⁴ Megint máskor a diákok kiskorúságára mutat rá a történet, s ez adja a csattanót: a Deák-párt veszíteni fog, mert a vezetőjük csupán egy kiskorú.⁵⁵ Deákot a voksolások időszakában is személy szerint felelőssé teszik azért, hogy Kossuth nem tér haza emigrációjából, hogy Magyarország nem független ország.⁵⁶ Ezzel áll éles ellentétben a pozitív Kossuth-figura, aki már nemcsak egy mitikus alak, hanem apafigurává érett („Kossuth apánk”, „Kossuth Lajos édes apánk”), aki egy a nemzethez közelálló, szeretett és tisztelt vezető, akinek hazai képviselőire (a szélbal jelöltjeire) érdemes szavazni.⁵⁷ Bár a Borsszem Jankó igyekszik

49 BJ 1872. június 23. 10. Másik alkalommal Bukarestbe készülnek: BJ 1872. június 30. 3.

50 Kivétel talán a ritkábban említett, kevésbé heves és nem túl kreatív kampány képez Tóth Kálmán író ellen, aki azért került a Borsszem Jankó figyelmének a homlokterébe, mert kormánypárti jelöltből ellenzékié vált. BJ, 1869. márc. 6. 102., BJ, 1872. április 28. 5.

51 BJ 1868. szeptember 6. 465.

52 BJ 1872. május 19. 7.

53 A kortesdalokat helyi lapokban és az országos médiában is közölték. Az, hogy a Ludas Matyi kortesnótái közül mennyi a lap szerzői által írott fiktív, és mennyi a különböző választókerületekből beküldött, helyi szövegezésű, talán tovább-

bi kutatásokkal kideríthető. A kortesdalok fontos funkciókkal bírtak: harci indulókként növelték a saját tábor lelkesedését, s csökkentették az ellenfélét. Segítettek a saját tábor identifikálásában, könnyű rímeik következtében gyorsan tanulhatók voltak, így az írni-olvasni nem tudók is megjegyezheték. A választásokon a képviselő nevét pontosan kellett kimondani, egyébként érvénytelen volt a szavazat. Ebben is mankóként szolgáltak a kortesénekek, melyekben általában (hosszú távú és/vagy aktuális) politikai kérdések álltak a középpontban (Szabó 229–230).

54 LM 1868. október 11. 321.

55 Ú 1872. április 13. 182.

56 LM 1872. június 9. 187.

57 LM 1868. június 21. 194., LM 1869. január 31. 34., LM 1972. május 26. 176.

népszerűsíteni a kormány tagjait és a párt jelölteit, illetve magát Deákot és a kiegyezést, azonban Kossuthhoz hasonló, erős érzelmeket kiváltó személy, akit ily módon támogathatott volna, nem állt rendelkezésére.

Összességében véve ezt a humoreszközt, az ellenfél jelöltjének szisztematikus támadását, a Borsszem Jankó alkalmazta következetesebben és tudatosabban, amihez jól sikerült (címlap)karikatúrái jelentősen hozzájárultak. A Ludas Matyi elaprózta az offenzíváit, kivéve a szimbolikus figurává vált Deák elleni kirohanásokat, Az Üstökös pedig tartózkodott egyes politikusok rendszeres lejáratásától.⁵⁸

2. AZ ELLENFÉL ELVEI, POLITIKAI SZIMBÓLUMAI ELLENI FELLÉPÉS

Mindkét szembenálló csoport rendelkezett olyan politikai szimbólumokkal, eszmékkel, melyek az ellenfél élclapjaiban a gúny céltáblájára kerültek. A jobboldal esetében ezek a kiegyezés megkötése és Deák Ferenc a – kortársak és nem csak az utókor által használt – „haza bölcse” megnevezéssel. A másik oldalon a kiegyezésellenesség, a független Magyarország és 1849 emléke, Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”, azaz az istentől küldött szabadító személye tűnt fel. 1868 februárjában megjelenik a Borsszem Jankóban, hogy a korteseknek érdemes agítálniuk 1867 ellen, mert így biztos a siker – például az ifjúság köreiben. A jó taktika a következő: „Szabadság, szabadság, szabadság! Váltig ezt kell előtte [az ifjúság előtt] hajtani. Szidni kell a kormányt, kiabálni kell, – mint a »Hadar Ujság« teszi – hogy nincs sajtó szabadság,

58 Buzinkay Géza utal rá, hogy az 1869-es választási kampány során Jókai erőteljesen fellépett Kemény Zsigmond, a Pesti Napló szerkesztője ellen (Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016.). Kemény valóban szerepel ebben az időszakban is Az Üstökösben, ostromozza egy verssel és karikatúrával a lapszerkesztőt, mert a kormányt támogatja, de ez nem kimagasló arányú említése sem a lapnak, sem pedig a lapszerkesztőnek, s inkább Jókai és a Pesti Napló rossz kapcsolatához szolgál újabb adalékkal.

hogy rabok vagyunk.”⁵⁹ A kormánypárti lap ezzel felhívja a figyelmet arra, hogy véleménye szerint ellenzéki szereplőként könnyebb nekifutni egy választási kampánynak, egyszerűbb a kormányzatot hibáztatni bizonyos lépésekért, de sokkal bonyolultabb programot készíteni. Az ellenzék azzal vádolja, hogy – a kiegyezési rendszer tagadásán kívül – valódi alternatívával nem rendelkezik. A szabadság és rabság szavak 1848–1849-es emlékeket idézhetnek fel az olvasókban, mert az 1848-as vérméltú polgári forradalom ikonikus versének, Petőfi Sándor Nemzeti dalának jól ismert sorai így hangzanak: „Rabok legyünk vagy szabadok?/ Ez a kérdés, válasszatok!”⁶⁰ Rabsággént interpretálták a kortársak az 1848 előtti időket, de a neoabszolutizmus és provizórium időszakára is így tekintettek.

A Borsszem Jankó szerkesztője igyekezett *demagóggént és hazugként* beállítani azokat az ellenzéki felszólalásokat, melyek arra biztatnak, hogy a választásokon kifejtetik kiegyezésellenes nézeteiket a magyarok, s melyek azt üzenik, hogy nincs szabadság vagy sajtószabadság.⁶¹ A Borsszem Jankó szerzője – Kossuth Jókaihoz írt fiktív levelében – kitér arra, hogy az ellenzéknek, akinek – véleménye szerint – egyetlen célja az alkotmányos rendszer megszilárdulásának megakadályozása, sikereihez mire van szüksége: neki a „hiszékeny nép kell”.⁶² A szöveg a voksolást direkt módon nem említi, de állítását a szerző (nem véletlenül) a választásokra való készülődés időszakában közölte. Az oppozíció népszerűségét abban ragadja meg a Borsszem Jankó, hogy támogatóik, szavazóik hiszékenyek, nem elég műveltek, demagóg szövegekkel könnyen befolyásolhatók. Arra is igyekszik rámutatni, hogy véleménye szerint hamis, bevált-

59 BJ 1868. február 23. 87. A „Hadar Ujság” a szélsőbal politikai napilapjára, a Magyar Ujságra vonatkozik, melyet Böszörményi László szerkesztett, s rendszeresen írt bele Madarász József is.

60 Az ellenzéki újság is élt azzal az eszközzel, hogy a Nemzeti dalt átalakítja egy választásokra buzdító kortesdalban: „Rabok legyünk vagy szabadok?/ Rajtatok áll – válasszatok.” LM 1869. február 7. 42.

61 A sajtótörténeti szakirodalom megállapításai szerint Magyarországon a dualizmus korában 1867 és 1875 között volt a sajtó a legszabadabb (Buzinkay, 2016. 180).

62 BJ 1868. május 17. (melléklap)

hatatlan ígéreteket hangoztat az ellenzék, így nem szavahihető, azaz nem szabad rájuk szavazni.⁶³ A baloldali kortesről egy versében így ír egyik szerzője: „Csalogat balfelé; Vásárhelynek népe! / Majd hazudik ígér, s mézes beszédével / Légre visz, majd meglásd, ne siess elébe.”⁶⁴ Ezeket a támadásokat az ellenzék többféleképpen igyekezett visszaverni. Egyik eszköze azok az ironikus szövegek, melyekben kormánypárti képviselőjelöltek tesznek túlzó ígéreteket. Egyszer például a jobboldali aspiráns bármit hajlandó megígérni: lesz magyar hadsereg, s benne csak tiszték lesznek, a vonatokon ingyen utazhat majd mindenki, iskolába nem kell jártni a gyerekeket és földet fognak osztani.⁶⁵

Általában azonban egy másik módszert alkalmaztak: az ellenzéki vicclapokban rendre kevesellik az elért eredményeket és folyamatosan a kiegyezés ellen hangolnak. A mobilizálás egyik igen effektív eszköze lehet, ha a másik – a kormány – eredményeit, jövőbeli céljait negatívan tállják, mivel annak reményében, hogy a nem pozitív eseménysorok megakaszthatók, a szavazók elmennek voksolni. Ezzel az ellenzék hatékonyan tudott élni, mivel könnyebb volt a kiegyezés ellen agitálni, mint az egyébként is elégedetlen magyar társadalmat meggyőzni annak előnyeiről. Erről a jelenségről azonban előbb nem az ellenzéki, hanem a kormánypárti élclap közölt bíráló hangvételű karikatúrát. Horváth Dömét, a kormánypárti jelöltet, aki nemcsak ígéretet, hanem pártja már bizonyított, s azt állítja, hogy „valamit kaptunk” az új rendszertől – ha nem is teljes szabadságot –, meg fogják verni a gyűlésen résztvevők. Az ellenzéki érzelmű polgárok haragosan néznek rá, ordítanak vele és fokosaikat, ökleiket lendítik felé. A szembeállításra építő karikatúra második képén Madarász József, az ellenzéki képviselő beszédének fogadtatását látjuk: egy boroshordó tetején állva szónokol, s fityiszt mutatva közli, hogy semmit sem profitált eddig a magyarság. A közönség megéljenzi, jókedvűen ünnepli. A rajzoló gondot fordított

arra is, hogy a kormánypárti politikust nyugodtnak ábrázolja – ami kapcsolódik egy alább említésre kerülő kampányeszközhöz, amikor a kormányzat békés fellépését és az ellenzék agresszióját állítják szembe –, míg Madarászt nyughatatlannak, közönségét pedig ittasnak.⁶⁶ Újságja, a Nép Zászlója szintén feltűnik mellette – az újság címéből következik, hogy lobogóként – és egy majom is, mely a politikus állandó degradáló kísérője.

Az ellenzéki kortesversekben néhány visszatérő elemre koncentráltak, melyek jó hívószavak voltak a kiegyezés ellen: a kvóta és a közös ügyek elutasítása, a magas adók eltörlése, az államadósság átvállalásának megtagadása, az önálló hadsereg és jegybank hirdetése.⁶⁷ A negatív asszociációkat keltő hasonlatok és szimbólumok igen változatosak az ellenzéki lapokban. A Ludas Matyiban kijelentik például, hogy „Közösügyes féreg rágja a hazát”.⁶⁸ Máskor a közös ügyes alkotmány „ördögi egy talány”, melynek elfogadásával Deákék a nemzetnek „mély sirt” ástak, ami rosszabb rendszerhez vezet, mint amilyen a Schmerling-féle provizórium és a nyílt önkényuralmi időszak, a Bach-korszak.⁶⁹ Ezzel szemben a kormánypárt protestál, s azt állítja, elérhetetlen, megvalósíthatatlan cél az, amit a baloldal kitűzött maga elé. Ez ellen tiltakozik az Üstökös – felhasználva a jobboldali vádakot – egy kormánypárti képviselő szájába adott versében: „Negyvennyolcz csak álomképlet, / hatvanegy meg képtelen lett, [...] A mit azok ott akarnak / A balon, csak fictió.”⁷⁰ Máskor azt állítja, hogy – a kormány szerint – az ellenzéki programban „sok a ki nem vihető. Az már igaz, példának okáért a magyar ezredek.”⁷¹ 1848-as követelés volt, hogy a magyar ezredek, melyek külföldön szolgálnak, hívja vissza az uralkodó, s a későbbiekben a magyar parlament beleegyezése nélkül ne vesse be azokat külföldön. A szóvicc a „kivihető” melléknévi igenév két jelentéséből ered: egyrészt szó szerint azt, hogy kivinni

66 BJ 1868. március 1. 96.

67 LM 1869. február 7. 42. Ezekon a követeléseken gyűnyölódik a Borszem Jankó: 1868. december 27. 667.

68 LM 1872. június 9. 187.

69 LM 1869. március 14. 78.

70 Ü 1869. február 20. 61.

71 Ü 1869. február 27. 72.

valamit valahonnan, másrészt 'megvalósítható'-t, 'kivitelezhető'-t.

Az önálló magyar hadseregen kívül, melyhez az 1848–1849-es események következtében ragaszkodtak, a magyar viselethez is szoros érzelmi kötelékek fűzték a kortársakat, ez is szimbólummá vált. Így nem véletlen, hogy a kiegyezésellenes küzdelem egyik gyakori toposza az élclapokban – nem csupán a választások kapcsán –, amikor szembe állítják a magyar viseletet és az osztrákokat jelképező frakkot és cilindert. A magyar öltözet 1848-as értékekhez és a magyar szabadsághoz kötődik, majd később, az 1850-as, 1860-as években a neoabszolutizmus elleni passzív ellenállás, az alkotmány nélküli rendszer elleni tiltakozás szimbólumává vált.⁷² Ezzel szemben a neoabszolutizmust, Bécs elnyomó hatalmát jelképezte a frakk és a cylinder. Ez az ellentétpár a Ludas Matyi buzdító verseiben is teret kapott. „Magyar ruhában magyar szív” lakozik, mely Kossuthért és a hazáért dobog, míg akik a kiegyezést megkötötték, frakkot öltöttek – Bécs hívévé metamorfizáltak.⁷³ Ez a jelkép erős érzelmek mozgósítására volt alkalmas, a csoporthovatartozást könnyen láthatóvá tette. A jobboldali és a baloldali kortes éneke között csupán a ruhadarab a különböző: a jobboldalié szerint „Fecske fark a magyar módi – / Éljen tehát Horváth Bódi!”, míg a baloldalié: „Attila a magyar módi – / Éljen tehát Halász Bódi!”⁷⁴ A rövid strófákból kiderül, hogy a ruházat említése elegendő a jelöltek identifikálásához. Amikor a kortársak a magyaros öltözet megtagadásával, levetésével vádolták a jobboldalt, hazaárulásra utaltak. Az öltözet áll egy ellentétekre építő karikatúra középpontjában is.⁷⁵ A jobboldali jelölt – megtévesztő módon – a baloldalra jellemző ígéretekkel („függetlenség,

népszabadság, jogegyenlőség”), magyaros öltözetben, mosolyogva átveri választóját. Azonban megválasztása után átalakul: frakkot húz, cylinderjére a „közös ügy” felirat kerül, kezébe pedig az „abszolutizmus” ostora és függetlenség helyett a „67iki kiegyezkedés” című könyv,⁷⁶ amelyekkel elkergeti a magyart. A karikatúra arra irányítja rá a figyelmet, hogy a baloldali szimpatizánsok ne dőljenek be a hazug jobboldali ígéreteknek, mert nem ők jelentik azt az erőt, amely a függetlenséget biztosítani tudja, az ő politikájuk újabb abszolutizmushoz vezet majd – sugallja a rajz.

A magyar öltözet motívumához hasonlóan effektív lehetett egy nemzeti érzelmekre agitáló kampányeszköz, mely 1869-ben és 1872-ben is feltűnt a kormánypárti élclapban, s ami mozgósíthatott egyeseket arra, hogy – ha bizonytalanok – inkább a kormánypártra szavazzanak, vagy elmenjenek voksolni. A baloldali pártok összefogtak a nem magyar nemzetiségi mozgalmak néhány képviselőjével – bízva abban, hogy így növelhetik választóik és esélyeik arányát. A Borsszem Jankónál ezt kihasználták, s erősen túlzó szövegekben azon élcelődtek, hogy ha az ellenzék kerülne hatalomra, „átadnák” az ország egy jelentős részét például Romániának, azaz feldarabolnák az ország területét, ezeket a nemzetiségi csoportok kezére játszanák, ami egyenlő a hazaárulással. Erről persze szó sem volt, ez csupán kampányeszköz a kormánypárt részéről.⁷⁷ Magyarországon ekkor bizonyos társadalmi rétegekre nemzetiségellenes hangulat volt jellemző, erre játszott még rá a Borsszem Jankó szerzője. Ez a taktika azért figyelemre méltó, mert tudjuk, hogy a többségében magyar lakosságú választókerületekben alacsonyabb volt a kiegyezés támogatottsága, mint a nemzetiségi vagy egyes lakosságú peremterületeken. A kormánypárt nem nyerhetett választásokat e peremterületek támogatása nélkül.⁷⁸ Továbbá a későbbi években bal- és jobboldaltól függetlenül egységes céljá vált az

72 Lukács Anikó: Átöltözések. A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében. *Aetas*, 2008. 3. sz. 46–64.

73 LM 1869. március 14. 78., LM 1869. március 21. 82., hasonlóan Ú 1869. február 20. 59.

74 Ú 1872. április 27. 207. Az atilla a huszárok viseletéből alakult ki, a reformkorban is politikai pártállást fejezett ki, majd 1848-at követően kultikus darabbá vált. Egy hosszú, zsinóros, díszes kabát, melyet általában ünnepi alkalmakkor viseltek.

75 LM 1872. május 5. 149.

76 Hasonlóképpen könyvként a karikaturisták általában a *Corpus Jurist* ábrázolták.

77 BJ 1869. január 24. 36., BJ 1869. január 31. 44., BJ 1869. február 14. 66., BJ 1869. február 14. 72., BJ 1869. február 28. 84., BJ 1872. április 28. 10.

78 Toth, i. m. 138.

■ Műhely

ország integritásának megőrzése, ezzel párhuzamosan a nemzetiségi mozgalmak követeléseinek elutasítása.

Az ellenzék egészen másfajta kooperációt bírál. Az „igazi” magyarokkal azért is szemben álltak a kormánypártiak, mert ők megegyeztek a „némettel”, azaz Ausztriával, kiszolgáltatták Ausztriának a magyarságot mind pénzügyi, mind pedig katonai szempontból. Ezért a Habsburg Birodalom zászlójára utalva (1867-ig fekete-sárga) gúnyolják a kormánypártiakat „schwarzgelb”-eknek, akik megjelennek a német kedvese, szeretőjeként.⁷⁹ A Habsburg címerállat, a sas hasonló funkciót töltött be, negatív asszociációkat (abszolutizmus, szabadságharc leverése) társíthattak hozzá, ezért az ellenzék ezt a jelképet is felhasználhatta a kampányában.⁸⁰ Ehhez kapcsolódik az a toposz, mely szerint az új rendszer vagy ugyanolyan rossz, mint a Schmerling-féle provizórium vagy éppen a Bach-korszak, vagy ugyanolyan szörnyű lesz idővel, mint ezek egykor.⁸¹ Vádolják a jobboldali jelölteket, hogy hivatalt viseltek – amit 1861-ben elutasítottak a tisztviselők és megbélyegezték azokat, akik nem mondtak le vagy később vállaltak tisztséget⁸² – a provizórium idejében, azaz Schmerlinget és Ausztriát szolgálták. A szabadság és rabszolgaság az egyszerű, jól körülhatárolható ellentétekre építő versekben is előkerül: ha a kormánypárt megőrzi hatalmát, az szolgaság lehet csak, Ausztria kiszolgáltatása, a hőn áhított szabadság helyett sanyarú rabszolgasors.⁸³ Mindkét osztrák-német politikus neve a baloldali sajtóban szimbolikus szitokszóvá vált, amivel lehetett a jobboldali jelöltek ellen agitálni.⁸⁴ Ez ellen felemelte a hangját a Borsszem Jankó, s csupán a szélbal ijesztgetésének, mumusának nevezi azt a vádat, hogy visszatérhet a régi,

megvetett rendszer, azaz az uralkodó letérhet az alkotmányos útról ismét az abszolutizmuséra.⁸⁵

3. JÓL ISMERT, HÉTKÖZNAPI ANTITÉZISEK FELSORAKOZTATÁSA

Egyszerű, közérthető ellentétekkel – mint például a becsületes–korrupt, a hazafi–áruló – könnyen lehetett kategorizálni, jellemezni a saját és az ellenfél politikai erőt, törésvonalat lehetett tudatosá tenni két csoportosulás között. Ezeket az ellentétpárokat az élclapok írói is felhasználták. A szélsőbal humoros lapjában olvasható kortesnóták hangsúlyozzák a saját, a szélsőbal jelölt hazafiságát és becsületességét, rámutatnak a kormánypártiak korruptságára, s arra, hogy véleményük szerint Deákék 1867-ben eladták a hazát. Nézeteiknek hangsúlyt adandó, Deákot párhuzamba állították a kortársak közül sokak szerint áruló Görgei Artúrral, aki 1849-ben Világosnál letette a fegyvert az osztrák–orosz túlerő előtt, amihez hasonlóan Deákék 1867-ben a politikai fegyvereket tették le az uralkodó előtt. A hazafi–hazaáruló ellentétével a szerzők ismét érzelmekre apelláltak. Állandó elemmé, mondhatni állandó jelzővé válik a jobboldali jelöltek esetében a „hazaáruló”, ami elég erőteljes ahhoz, hogy mozgósító hatása legyen – árulót senki sem akar látni az országgyűlésben.

Az az általánosítás és szembeállítás, amely – a bevésődést segítő – gyakran ismétlődik, és sztereotípiákként rögzül, másik jelöltre lehetővé teszi a transzfert, ami fontos egy effektív sajtókampányhoz. Bármelyik jobboldali jelölt nevének elhangzása esetén eszébe juthatott egy baloldali szimpatizánsnak a hazaáruló jelző, mert olyan sokszor olvasta/hallotta. 1872-ben „»Görgei«-ek”-ként említi a Ludas Matyi a jobboldaliakat,⁸⁶ azaz neve melléknévvé és a hazaáruló szinonimájává vált. Eddigre olyan ismert volt ez a képzettség, hogy magyarázatot sem igényelt. A későbbi miniszterelnök, ekkor még balközép politikus, Tisza Kálmán legnagyobb erénye viszont az, hogy „igaz

79 LM 1868. augusztus 16. 257., LM 1868. augusztus 30. 273., LM 1868. október 4. 314., Ü 1869. február 13. 51., Ü 1872. június 8. 280.

80 LM 1872. június 9. 187.

81 LM 1868. október 4. 314., LM 1872. április 28. 142.

82 Deák 2017: 133, LM 1872. június 2. 177.

83 LM 1868. november 1. 347., LM 1872. április 28. 143., LM 1872. május 5. 150.

84 Ü 1869. január 23. 27.

85 BJ 1868. november 1. 587.

86 LM 1872. május 19. 165.

[a] honszerelme”, másik jelölt „Él – hal a hazáért”, megint másíknál „A honfi becsület szent ereklye” található.⁸⁷ A jó hazafiak számára példaként említik Kossuth mellett „Bem apót”, amikor a székely választókhoz szólnak a szélbal szerzők.⁸⁸ A tisztességes, becsületes, hazafias baloldali és a becstelen jobboldali választási kampányeszközöket a nagyszámú, gyakran ismétlődő szögváltozatok mellett egy karikatúrán is összegyűjtötte a Ludas Matyi rajzolója.⁸⁹ Egymással szemben áll Deák és Kossuth, s mindketten zászlót lengetnek. Deákéra az „egységes hadsereg”, a „delegatio” és a „közös ministerium” feliratok kerültek. Mellette kitüntetés és hivatali cím, melyekkel – az ellenzéki vád szerint – vesztegetett a kormányzat.

A pénz motívuma egyébként is feltűnik pénzszeszák, illetve a – kiskutyaként ábrázolt – Borszszem Jankónak adott szubvenció formájában. Egy kulacsból bor folyik, egy „mumus”-t pedig egy kéz szorongat. A „mumus” egy orosz katonára emlékeztet, s a bogár testű ember-állat figura ugyan szuronyt tart a kezében, kis mérete és ijedt arckifejezése miatt mégsem tűnik veszélyesnek. Az orosz katona ismét a szabadságharc leverésére utal, arra, hogy – a jobboldali sajtópropaganda szerint – mi történne, ha a baloldal hatalomra kerülne: ekkor újabb orosz támadás következne be, de ők kor-

87 LM 1868. szeptember 20. 297–298. Vörösmarty Mihály Szózat című versének parafrázisa figyelemre méltó („Itt élned, halnod kell.”). Hasonló érvek, megfogalmazások, Szózat-paródiák: LM 1868. október 11. 321., LM 1868. november 1. 346. A Szózat a 19. században nagy népszerűségnek örvendett, s bár néha a hatóságok által tiltott, néha „tűrt” kategóriába tartozott, iskolai és egyéb ünnepi alkalmakkor elszavalták vagy elénekeltek. A Himnusszal szemben a Szózat nem a nemzethalált, „hanem a rendületlen kietartás”-t üzentte. A „kollektív fájdalom és megalázottság, de a hit és remény” kifejezését is lehetővé tette, „az egyes ember szorongó érzései összefonódhattak a közösségi megalázottság érzésével. [...] Harcra buzdíthatott 1848–1849-ben, az ötvenes évek reménytelen óráiban viszont a kietartás üzenetét hordozta.” (Deák Ágnes: „Forradalmi tartalmú költemény”. A Szózat tiltás és tőrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években. In Szalicsnyó Lilla (szerk.): *Tiltva, tőrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról*. Budapest, 2017. 120)

88 LM 1869. január 10. 10.

89 LM 1869. február 21. 60–61. Az Üstökös is utal a kormányzati pénzszeszákra, melyeket választásokra költöttek, a megvesztegetésekre, etetésre-itatásra: Ü 1869. február 20. 60.

dában tartják a cárt és seregét, amíg hatalmon maradhatnak. Ezt a kormánypárti ijesztgetést igyeckszik nevetségessé tenni a Ludas Matyi. Kossuth zászlójára a „Magyarország független ország” került, mellette az önálló hadsereget megtestesítő női alak és kőtáblán az 1848-as törvények, melyek korszakos jelentőségűek, az ország polgári átalakulását jelentették. A kép patetikus, szemben az ellenfél kigúnyolásával, nem humoros, s bibliai motívumot tartalmaz: a tízparancsolatot Mózes kőtáblán vette át. Kossuth küldte a magyaroknak a „tízparancsolatot”, hogy ne engedjenek az 1848-as törvényekből – melyekben közös ügyek nem szerepeltek. Kossuth e helyen isteni magaslathoz emelkedett, ami megjelent a Borszszem Jankóban is, de egészen más tálalásban. Itt Madarász arra kéri a választóit, hogy „Szent Kossuth Lajos előtt / Boruljunk térdre mind.”⁹⁰ Kossuthot istenivé vált, hívei vakon követik, de ez Ágai lapjában semmiképpen sem az elismerés, hanem a szélsőbaloldal lejáratásának eszköze.

A Deák-féle irányvonalat becsmérleendő egy másik szembeállítást is használtak a Ludas Matyi-ban, egy másik hősként tisztelt vezérhez szintén visszanyúltak: míg a honfoglaló magyarokat vezető Árpád vezér vitészségét kiemelik, s emlékeztetnek arra, hogy Árpád és a magyarok életüket és vérüket áldozták a hazáért – mint ahogy tették azt 1848–1849-ben is – a kormánypárt eladta a hazát, lábballal tiporja 1848 értékeit, emléket.⁹¹

Az ellenzéki újságok további vélt negatív tulajdonságokat is kiemeltek. A Ludas Matyi szerzője kijelentette, hogy a kormánypárti jelöltnek „nincs nagyon sok esze”,⁹² amit olvasói figyelmébe ajánl, ha a következő választásokon részt vesznek, mérleleljék. Az ilyen kijelentések – ugyan humoros anekdota részeként – erősen általánosítók, arra építenek, hogy bármelyik kormánypárti jelölt felcímkezhetővé válik az ostoba jelzővel, azaz nem érdemes a kormánypárti jelöltekre szavazni. A

90 BJ 1868. március 8. 110.

91 Ismét a Szózat soraira érdemes emlékeztetni: „Itt küzdtenek honért a hős / Árpádnak hadai” LM 1868. szeptember 13. 292–293., LM 1868. december 6. 385.

92 Ludas Matyi, 1867. november 10. 255.

kampányeszköz hasonlít ahhoz, amikor Deák nevéhez kapcsolva nevezik őt vagy pártársait – szemben a „haza bölcse” jelzővel – butának, annál azonban mégis nagyobb fokú általánosítást sugall. Az Üstökös arra irányítja rá a figyelmet, hogy a „híres értelmiséggel dicsekvő jobbpárti sereg” még Deák nevét sem tudta helyesen leírni egy zászlóra.⁹³ A szélsőbal élclap szerint a jobboldali kortes „részeg szörnyen” és az eszét is elveszítette, de a szavazókat szintén alkoholfogyasztásra buzdítja, amiből az következik, hogy nem józan és bölcs döntést hoznak azok, akik a jobboldalra szavaznak.⁹⁴ De hasonlóképpen támad a Borsszem Jankó is, mely szerint a baloldalnak „nem kell ... olyan ember, a ki bölcs”.⁹⁵ Józanságukat és észszerűségüket a Ludas Matyiban akkor is megkérdőjelezzük, amikor arról számolnak be több történetben, hogy a kormánypárt – az adófizetők pénzéből – mennyit költ kampányra, etetésre, itatásra, kortesekre. Az egyik alapján öt és fél millió forintot, ami jelentős tétel, azaz a közpénzek elherdálását vetik a kormányzat szemére.⁹⁶

Az állandó jelzők használata tekintetében a baloldal kezében voltak – az arra fogékonyak számára – effektívebbnek tűnő frázisok, valószínűleg ők tudtak a hazafi-hazaáruló (és az ezekkel rokon jelentésű) szembeállításokkal jobban az érzelmekre hatni.

93 Ü 1872. május 4. 223.

94 LM 1869. január 31. 34. Az Üstökös is közölt karikatúrát az erősen ittas jobboldali kortesről és szavazóiról: Ü 1872. május 18. 246.

95 BJ 1868. szeptember 27. 519.

96 1869. évre például az államvagyon 30 millió forintra tették, a befolyó adókat pedig 65 millióra. 1869. évi államköltségvetés. Buda, 1868. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiKoltsegvetes_1869/?pg=0&layout=s (A letöltés időpontja: 2019. június 2.) A kortársakat élénken foglalkoztatták a választások magas kiadásai. Az Üstökös szerint a választásokra elköltött tetemes összegből – egy újság számítása alapján – fel lehetne építtetni ezer iskolát. Ü 1869. február 27. 72. A következő választásokkor pedig a Ludas Matyi értesült arról, hogy a kormánynak a voksolások hét millió forintba kerültek. LM 1872. július 7. 219. Az élclapokban közölt számok túlzónak bizonyulnak, de valós problémára tapintottak rá: a kiegyezést követő években a kampányfinanszírozás nem volt szabályozva. Cieger András becsült adatokat közöl, melyek szerint az 1872. évi kormánypárti kampány 2,6 millió forintot tett ki, melyek egy részét Lónyay Menyhért miniszterelnök a katolikus egyház és magán személyek juttatásaiból fedezett. Cieger, 2011. 44.

4. AZ ELLENFÉL SAJTÓJA ELLENI FELLÉPÉS

Mivel a kortársak úgy érzékelték, vallották, hogy a sajtó egyre nagyobb befolyással bír, a politikai napilapokat egyre többen olvassák, egyre többek véleményére gyakorolható hatást,⁹⁷ így nem véletlen, hogy az élclapokban is feltűntek a sajtótermékek és azok túlzásai a választási kampány kapcsán. Az ellenzéki humoros újságok az ellen tiltakoztak szövegeikkel, hogy a kormány hivatalos lapjai már úgy írtak az ellenzékéről, amely biztosan elveszítette a képviselők választásokat, pedig azok el sem kezdődtek, vagy még nem fejeződtek be.⁹⁸ Visszatérő elem, hogy ez ellen protestálnak, s azt állítják, éppen ellenkezőleg, az oppozíció népszerűsége nő.⁹⁹ Az ellenzéki lapok cáfolták a kormánypártiak azon kijelentéseit, hogy egy-egy kerületben a jobboldali győzelem már biztosra vehető.¹⁰⁰ Gygekeztek olyan hasonlatokat kitalálni, melyek e hírek abszolút lehetetlenségét sugallják: olyan biztos a kormánypárti győzelem, mint amennyire bizonyos az, hogy a „Ludas Matyit a tavasszal kinevezik római pápának”.¹⁰¹ A Deák-párti sajtó offenzíváit máskor bókként értelmezték az oppozíció élclapjai: ha egy ellenzéki jelölttel sokat foglalkozott a jobboldali sajtó, akkor az biztos „derék ember”, aki esélyes a diadalra, mert egyébként

97 A kutatók is elismerik, hogy a sajtó a „negyedik hatalmi ág” lett, de hatását óvatosabban becsülik, mint a 19. század második vagy a 20. század első felében. A pszichológia eredményei azóta rávilágítottak arra, hogy a kortársak túlzó jelentőséget tulajdonítottak a sajtókampányoknak, mivel az emberi agy információfeldolgozása jelentősen eltér attól, mint ahogy azt vélték a kortársak. Sekuler – Robert – Blake, Randolph: *Észlelés*. Budapest, 2004. 491–493. A nyelvészeti, kommunikációelméleti szakirodalom is megerősíti a korlátozottabb befogadást főleg a humor és a vizuális elemek esetében. A szöveges és/vagy képi elemet a szemlélő nem biztos, hogy humorosnak találja, vagy éppen azt az üzenetet véli humorosnak, amit nem annak szántak (Sanz, i. m. 11).

98 LM, 1867. december 20. 405., LM 1868. december 20. 405.

99 LM 1868. december 20. 405.

100 Ü 1869. január 10. 16.

101 LM 1869. január 24. 28. Nemcsak maga az esemény nem következhet be, hanem a Ludas Matyi rendszeresen kifakadt az egyház, az egyházi személyek ellen – olyannyira hevesen, hogy ennek egyszer sajtóper lett a következménye.

nem támadnak annyit a kormánylapok.¹⁰² A kormánypárti sajtó üzenete világos lehetett a kortársaknak – nem véletlenül bírálták azt: ha nem nyerhet az ellenzék, ha azt kommunikálják a választók felé, hogy az opposzció veresége biztos, akkor nem érdemes az ellenzéki jelöltre szavazni, ami a bizonytalan szavazókat eltántoríthatja és a jobboldal felé csalogathatja, de a baloldali mobilizálást is nehezíti. Hasonló a mondanivalója azoknak a kormánypárti sajtót idéző szövegeknek is, melyek szerint az ellenzék „kormányképtelen”.¹⁰³

Ezzel szemben a kormányzat sajtópolitikáját – nem csak a választások időszakában – hevesen támadta az ellenzék. Például egy elképzelt értekezletről közölt tudósítást a Ludas Matyi, melyen Andrásy Gyula miniszterelnök beszélget a szubvencionált sajtótermékek szerkesztőivel. Felveti a kérdést, hogy „mi lesz ha mi megbukunk?” Azt sugallja az ellenzéki szerző, hogy a jobboldal – bár nem ezt kommunikálja a kormány, de titkos, nem nyilvános megbeszéléseken mégis szóba kerül – elveszítheti a választásokat. Annak érdekében, hogy ez ne következhesen be, kijelölte a feladatot Andrásy, s hangot adott a kormánypárti sajtókampánnyal kapcsolatos elégedetlenkedő véleményének: „piszkolni kell az opposzítót ... telik magától jobban is”.¹⁰⁴ Azt, hogy a kormányzat kihasználja a szubvencionált médiát a választási küzdelmekben, máskor is sérelmezte az ellenzéki élclap hasonló kontextusban: „Nekik [a sajtótermékeknek] kötelességük bennünket választóink további kegyeibe ajánlani ... mert a mi bukásunk ... az ő bukások is.”¹⁰⁵ A szövegek utalnak egyrészt a nem egyenlő mértékű médiaszereplés lehetőségére, arra, hogy a kormányzat a támogatott lapokon keresztül több felülettel rendelkezik, másrészt a pártos sajtó és a rendszer sajátosságaira: esetleges választási vereségük magával hozná a sajtóviszonyok átrendeződését.

102 Ü 1868. augusztus 16. 263.

103 Idézi és bírálja: Ü 1869. január 3. 3.

104 LM 1868. szeptember 27. 310.

105 LM 1868. október 18. 331. Később is firtatja a lap, hogy vajon mi lesz a kormánypárti, rivális Borsszem Jankóval, ha az ellenzék nyeri a választásokat. LM 1869. január 24. 27.

A Borsszem Jankó azonban az ellenzéki sajtó durva stílusára hívta fel a figyelmet. Egyik kormánypártot támadó szélbal szöveg szerint – a Borsszem Jankó idézetében – az egyik jobboldali jelölt „undok fekélylyekkel telt el”, a másik a „legundokabb vörös rühöt” kapta el, egy másikuk „gyermekapritó »deákpárti« virslis kolbászaival lakott jól”.¹⁰⁶ Szintén a rémhírek, valótlanságok sajtóbeli terjesztését illusztrálja a Borsszem Jankó egyik verse: „S szárnyal a hir, hogy a deákpárti hentes / Házánál emberhús: koszt, még pedig rendes. / A ki oda belép, az örökre csendes, / Husából a hentes mert lakomát rendez.”¹⁰⁷ A végletekig, a gyilkosság és a kanibalizmus vádjáig merészkedik el az ellenzéki sajtó – ítéli el a Borsszem Jankó. Az Üstökösben is felbukkant ez a hatásvadász motívum: a jobboldali Szentkirályi Mór tölt éppen emberhúst – a választókét – egy kolbászbélbe.¹⁰⁸

Elsősorban az ellenzéki élclapok éltek azzal az eszközzel, hogy fiktív tudósításokat készítettek arról, hogy hogyan számolt be a kormány napilapja egy ellenzéki és egy kormánypárti (vagy csak egy ellenzéki) képviselőaspírás gyűléséről. 1869-ben csak az opposzíció élt vele, majd 1872-ben a Borsszem Jankó szintén közölt ilyesféle szövegeket, ahol bemutatja az ellenzéki sajtó túlzásait.¹⁰⁹ Az Üstökös szerzője szerint ugyanarról az eseményről, egy Deák-párti rendezvényről a jobboldali lap a következőket írja: „roppant néptömeg” előtt az ókori rétorokat megszágyenítő módon tartott beszédet a jelölt, majd elegáns díszlakomát adott, miután elénekelték a Szózatot és békésen hazavonultak.

A baloldali szerint azonban szándékosan hetivásárkor lépett színre a kormánypárti szónok, hogy sok embernek beszélhessen. A kocsmákban ingyen szolgáltak fel bort és pecsenyét, s még késő éjjel is részegen randalíroztak a leitatott polgárok. Majd fordul a kocka, s a Deák-párti újság számol be a

106 BJ 1872. június 16. 2.

107 BJ 1872. június 16. 4.

108 Ü 1872. július 1. 315.

109 Később is feltűnő vád, hogy kevés résztvevője volt az ellenzéki összejövetelnek, de erről A Hon című balközép napilap tudósítója egészen másként fog beszámolni. BJ 1872. május 5. 2.

baloldali eseményről: a kortes vasárnapra időzítette a beszédét, hogy a templomból kijövők hallják, a bankettre nem mentek el, csak néhányan kiabáltak a szónoklat közbe, olyanok, akik nem szavazhatnak. Mégis feldühödtek, így a baloldali jelölt inkább „jónak látta házába vissza vonulni”. Ezzel szemben a baloldali újság azt állítja, hogy békés, óriási tömeg fáklás felvonulást tartott, meghallgatták a beszédet és elénekelték a nemzeti dalokat, nem etettek-itattak.¹¹⁰

A szerző gúnyolódott mindkét oldal napi sajtóján, mely hangulatfestő, túlzó tudósításokkal igyekezett befolyásolni a választókat. Láthatjuk, hogy Az Üstökös arra is figyelmezteti olvasóit, hogy a pártos sajtó rendkívül elfogultan számolt be az eseményekről, s hasonló toposzokat használt a két oldal. Mindkettő az ellenfél rendezvényéről azt állította, hogy kevesen látogattak el, rendbontás volt, míg a saját csoport esetében patetikusabb hangot üt meg, mert a résztvevők nemzeti himnuszokat énekelnek, békésen viselkednek és rengetegen jelennek meg a rendezvényen. Másik hasonló beszámolójában Az Üstökös még kiegészíti az ellentétpárokat azzal, hogy a jobboldali szónok jól megválogatott, titokban összehívott közönséghez szól, fegyveres őrökkel körülvéve, míg a baloldali plakátokkal hirdette a rendezvényét, melyen bárki részt vehetett, és nem volt szükség a katonaságra.¹¹¹ Máskor tovább fokozta ezeket: az ellenzéki gyűlésen a kormányzat szerint nem volt jelen senki sem, csak A Hon szerkesztője, míg a kormánypartién az egész világ részt vett, a lelkesedés iránta óriási, s egy fővárosi kórház összes betege felgyűgylt, miután rá szavazhattak.¹¹²

Hasonló módon a Ludas Matyi is tudósított: a kormánypartii Pesti Napló szerint a jobboldali jelöltet ünneplőbe öltözött tömeg fogadta, ebédeltek, majd fáklás felvonulást rendeztek. A baloldalt alig néhányan várták, „a tudattalan tömeget” ámítottotta rövid ideig a szónok, majd – megalázó módon – gyalog távozott, mert nem kapott fuvar.¹¹³

110 Ü 1869. január 3. 2. A következő választásokkor is használták ezt az eszközt: Ü 1872. április 27. 205–206.

111 Ü 1869. január 23. 27.

112 Ü 1869. márc. 27. 102.

113 LM 1872. május 26. 171.

A csekély számú ellenzéki támogatót, és azt, hogy mindezt a kormányzat leplezte le, a Borsszem Jankó szintén hangoztatta. Egyik karikatúráján a kormánypartii Pesti Napló és a Reform című újságokat megtestesítő angyalok fújják el azokat a falakat, melyek mögött állítólag az ellenzék hívei állnak. Miután ledőlt a fal és a pártvezéretet maga alá temette, láthatjuk, hogy nincs mögötte támogatójuk, azaz az ellenzék sorait kevesen erősítik, hazudnak támogatottságuk mértékéről.¹¹⁴

A sajtótermékek jellemzője volt, hogy negyedévente előfizetési hirdetéseket tettek közzé. A választási kampány sikere érdekében az élclapok ezt a szövegtípust is bevetették. A Borsszem Jankó az 1868. évi utolsó negyedéves előfizetési felhívásában már választóihoz szól, s programjában azt jelöli meg, hogy ezek után is „Deákkal fog tartani”.¹¹⁵ Ugyanekkor, ugyanezt teszi a Ludas Matyi is – a jól megszokott toposzokat használva utal a hazafiságra: „Polgárok! Ezen évnegyedes választástól függ a miniszterium állása ... ha Borsszemtelen Jankó talál győzni – finis Hungariae ... megmarad a Deákpárti majoritás! De ha Ludas Matyinak sikerül több prenumeránst toborzani, akkor kusti a kvótásoknak ... baloldali miniszterium lesz. ... Már pedig melyik becsületes hazafi ne akarná ezt?”¹¹⁶ Egy negyed évvel később hasonló módon a Borsszem Jankót és a Ludas Matyit mint választási lehetőséget állították szembe, de ekkor elsősorban a választási csalásokra, a vesztegetésekre utaltak, amit a kormány követ el – az adófizetők pénzéből, melyet elég könnyelműen költ el etetésre-itatásra –, miközben az ellenzék azzal vádolják, hogy Oroszországból és Poroszországból is kap támogatást a kampányfinanszírozáshoz.¹¹⁷

Összegezhetjük, hogy a legjellemzőbb vonás az, hogy az ellenzék hevesen – oktató szándéktól vezérelve – támadta a kormánypartii sajtót, amit a Borsszem Jankó igyekezett viszonzni. Az erőteljes offenzíva oka elsősorban nem a tematikában keresendő, bár kétségtelenül hozzájárult és kiéleződött

114 BJ 1872. május 5. 7.

115 BJ 1868. szeptember 20. 507.

116 LM 1868. szeptember 20. 304.

117 LM 1869. március 14. 73.

a választások időszakában. A liberális felfogással ellentétes a szubvencionált sajtó (és az opposíció nem részesülhetett hasonló segélyből), ezért (is) intézett a kormánypárti orgánusok ellen támadást a baloldal, illetve a sajtóperek csak az ellenzéki (és a nemzetiségi) újságokat sújtották. Ezzel az általuk gyakran használt sajtót kifiguráló humoreszközzel az olvasók figyelmét fel akarták hívni – hazug állításokon kívül – az ellenzéki sajtó megítélésük szerint hátrányos helyzetére.

5. A ZSIDÓK SZEREPÉNEK MEGÍTÉLÉSE MINT KAMPÁNYESZKÖZ

A sajtóhoz hasonlóan tartottak még a kortársak – némileg kiszámíthatatlan reakciójuk, választói viselkedésük miatt – egy társadalmi-felekezeti csoporttól, a zsidóságtól. Az első magyar kormány a kiegyezést követően beterveztette a zsidók polgári és politikai egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot, azaz a korábban jogfosztott izraeliták választókká és választhatókká léptek elő. A vagyoni vagy a műveltségi cenzusnak közülük – főleg a városokban – nagyobb számban megfeleltek, ráadásul a választások szempontjából nem elhanyagolható, hogy nem feltétlenül rendelkeztek régi családi-rokoni elköteleződéssel, földrajzi vagy bármilyen más kötődéssel egy-egy jelölthöz. Így mindkét oldalt foglalkoztatta, hogy ők mire fognak szavazni, mindegyik párt mozgósítható voksolókat látott bennük. Ezért jelentették ki Az Üstökösben, hogy „A jövő évi választásoknál/ Ez nem megvetendő csoport lesz.”¹¹⁸ Az ellenzéki kortársak az 1869-ben először választó zsidóságtól azt várták, hogy ők inkább a kormánypárt képviselőire fognak voksolni – mintegy hálájukat kifejezendő az egyenjogúsításért. A Borsszem Jankóban közölt jobboldali kortesnóta egy sora azt mutatja, hogy a kormánypárt az ellenzékhez hasonlóan vélekedett: „Zsidó okos választó lesz.”¹¹⁹ Ezzel ellentétes nézet is napvilágot látott: a Ludas Matyi egyik szereplője pedig megkérdézi izraelita beszélgetőpartnerét,

118 Ü 1867. december 28. 411.

119 BJ 1869. január 31. 49.

hogy miért fog minden zsidó a kormánypártra szavazni. A válasz azonban – a lap irányvonalának megfelelően – gúnyos kiegyezéskritikát tartalmaz. Iczig közli, hogy bizony nem fog minden zsidó a jobboldalra szavazni, mert a kormány a puskák beszerzését Ausztriára bizza (és nem a zsidókra¹²⁰), pedig Ausztriában semmi másra nem értenek, csak ahhoz, hogy egy háborút hogyan kell elveszíteni.¹²¹ Ezzel utal a Poroszországtól elszendvedett 1866-os vereségre, s arra, hogy az önálló, Ausztriától független magyar hadsereg szükséges, mert Ausztria ismét háborús vereségbe fogja sodorni az országot. A párbeszéd Kossuth figyelmeztetését ismételi meg, mely szerint Magyarország Ausztria oldalán újabb vesztes háború hadviselő fele lesz.

Az izraeliták – a vicclapok szerint – gyorsan alkalmazkodtak a többségi társadalomhoz, éltek újonnan megszerzett jogaikkal, és kivették a részüket a választási kampányból. Több olyan karikatúrát is találhatunk, melyeken a jókedvű, erősen gesztikuláló zsidót látjuk kortesként.¹²² Nem egyszer a kocsmárosból – aki korábban csak otthont adott a választási rendezvényeknek – lett kortes. A Borsszem Jankó karikatúráin is ezt figyelhetjük meg: a zsidóemancipáció előtt Ábrahám kocsmáros még mosolyogva mutatja, hogy hogyan vedelnek és verekszenek a magyarok, s örül, hogy ebben ő nem vehet részt, csak hasznot hajt belőle. Majd az emancipáció után már ő is részese a választásokhoz kapcsolódó eseményeknek, a képen éppen alaposan ellátják a baját.¹²³ Máskor megpillanthatjuk a zsidókat, miközben választókerületük jelöltjét, Jókait hallgatják: nemcsak a felnőttek isznak, hanem még egy izraelita kisgyerek is bort kóstolgat.¹²⁴ A zsidók – a fentebb már bemutatott módon – Jókaihoz és Hornhoz kapcsolódóan tűntek még fel a vicclapokban, illetve – visszatükrözve a kortárs sztereotípiákat – a kortesek vagy jelöltek hitelezőjeként.

120 Kortárs sztereotípiák, hogy a zsidók kereskedők, háborúk alatt – alaposan meggazdagodó – hadianyagszállítók.

121 LM 1868. március 22. 96.

122 Ü 1867. július 27. 236.

123 BJ 1869. január 3. 6–7.

124 BJ 1869. január 31. 45.

6. HÁBORÚS METAFORÁK A KAMPÁNYOK SZOLGÁLATÁBAN

Választási kampányokról tudósítva, voksolásokra készülve ma is gyakran használnak a harcászathoz kapcsolódó metaforákat, de ennek 1868–1869-ben másfajta aktualitása is volt: az 1849-es vereség húszéves évfordulójára emlékeztek a kortársak. A forradalom gondolata – veszélye – aktuálisabb lehetett, mint amilyenek az utókor gondolhatja. Ágai lapja azzal fenyegetett, hogy ha a baloldal nyerné a választásokat, újabb forradalom ütne ki az országban, vége szakadna a békés fejlődés időszakának, amelynek egyetlen záloga a jobboldali kormány.¹²⁵ A forradalom kirobbantása, annak rizikója ellen tiltakozott a baloldali sajtó, de azt is hangoztatta, hogy egy forradalom felvállalása hazafiasabb lenne, mint a kiegyezés támogatása. A kormánypárti sajtó azzal fenyeget Tallérossy Zebulon szerint, hogy ha a baloldal győz „gyűn a muszka”, amit nem tart valós veszélynek, azonban azt, hogy „gyűn katonaeexecutio”, már mindenki számára értelmezhető ijesztgetésnek véli.¹²⁶ Ha forradalom törne ki a balpárt győzelme után, ismét orosz seregek jönnének az országba levérni a felkelést, ami megint embervesztséget, nemzeti gyászt, traumát, a vereség miatt megalázottságot okozna.¹²⁷ Egy másik versben is leszögezik, hogy az orosz veszéllyel és egy újabb háború kitörésével fenyeget a kormányzat. Ha a baloldal győzne, annak súlyosak lennének a következményei, mert ekkor „bukik minden”, „Baloldalon átok / Várákodik ránk”. A baloldalt csak rablók és parasztok támogatják, végül záró strófájában kijelenti, hogy „Ugy van életünk csak, / Ha a bal bukik.”¹²⁸ 1872-ben is

125 Tiltakozik ez ellen a Ludas Matyi, 1869. március 14. 74.

126 Ü 1869. február 20. 57. 1871-ben megjegyzi, hogy mivel a Monarchia közeledik az Orosz Birodalomhoz, nem lesz érve a kormánypártnak, amivel a választókat ijesztgetheti, s kérdi fiktív levelében: „Mar most hun keresem én magamnak új mumust?” Majd megállapítja, hogy szerencse, hogy még maradt radikális nemzetiségi képviselő, mert így az ő törekvéseikkel még lehet félelmet kelteni a szavazókban. Ü 1871. december 23. 614.

127 Ü 1869. február 20. 59.

128 Ü 1869. február 27. 66.

feltűnik mindkét elem: a jobboldal az orosz támadás veszélyével és a forradalom szításának vádjával ijesztgeti a választókat, ha az ellenzék diadalmas-kodna.¹²⁹ A kormánypárti sajtó azzal mobilizálhatta az elégedetlen választókat, hogy lefestette, mi fog történni, ha az ellenzék nyer emlékeikre, személyes veszteségeikre apellálva. Az egyén személyes félelmeinek felébresztése hatásos fegyver lehetett, mivel nem annyira elvont, testközelibb, mint a kortárs retorikában sokat emlegetett nemzethalál. E módszer ellen tiltakoztak az ellenzéki lapok.

A baloldali választási rendezvények leírásakor a Borsszem Jankó szerzői szívesen alkalmazták a harci cselekményekre utaló szavakat, ami felerősítette egy esetleges forradalomtól való félelmet. Kiderült például, hogy az ellenzék megfutamította a kormánypártiakat, sebesülteket hagytak hátra, a Deák-párti választókat megtámadták, „rohammal elfoglalta” a balközép az egyik települést, más-hol kormánypárti embereket vertek agyon.¹³⁰ A választási rendezvények ilyen leírása az ellenzék agresszivitására utal, fizikai és verbális erőszakra egyaránt, s a nem ellenzéki szavazóknak ez a fiktív tudósítás degradálhatja őket. De egy álhír szerint a Deák-párt is bebiztosítja magát a következő választásokra: „600 darab mell- és hasvértet rendelt meg Berlinben”,¹³¹ ami mutatja, hogy a kortársak erőszakos, hosszú választási kampányra és voksolásra számítottak. A következő választásokkor a Borsszem Jankó szerint megbotránkoztak az emberek a kortesdal rossz rímeitől, de az erőszak, úgy tűnik, már nem lepi meg őket: „A ki Horváth Döme, / Fusson ki a szöme! [...] A ki Csernátóni / Fel kell akásztoni!”¹³²

A verbalitás mezején vívott harcban az ellenzék sem akart alulmaradni. A Ludas Matyi fiktív tudósítója úgy számol be a választásokról, mint egy komoly háborúról: a jobboldaliak kivont karddal sétálgatnak és ágyúkat sorakoztatnak föl a fővá-

129 Ü 1872. július 8. 328.

130 BJ 1869. február 28. 86.

131 BJ 1868. június 28. 321.

132 BJ 1872. június 2. 6. A baloldali kortesdalokat író poétákat máskor sem dicséri meg a Borsszem Jankó, példaként említhetjük a bíralt „hurok Deákpártnak” frázist: BJ 1872. június 9. 4–5.

rosban.¹³³ Máskor egy kormánypárti korteseknek kiírt „álláspályázatból” kiderül, hogy akit keresnek, az erkölcstelen, tud etetni és itatni, sőt revolverekkel is felszerelik, mint egykor Ungváron, azaz a fegyverhasználatot lehetővé teszik nekik – civilek ellen.¹³⁴ Az ellenzéki lapok nemcsak ebben a szövegben, hanem többször utaltak burkoltan vagy teljesen nyíltan az 1867. évi ungvári időközi választásokon történetekre, amivel szemléltethették, hogy a kormánypárt nem az a békés erő, aminek propagálja magát, illetve azt, hogy milyen hatalmi eszközökkel, fegyveres akciókkal befolyásolja a választásokat. Ekkor Ungváron ugyanis a kormánypárti jelöltre lehetett először szavazni, aminek következtében éjjel 11-től szavazhattak csak az ellenzékire, de addigra a választók hazamentek. Másrészt kifogásolták a más és a halottak helyett való voksolást, továbbá a hivatalnokok erőteljes ráhatását a szavazókra. Amikor reggel kihirdették az eredményt, az emberek jó része még szavazni szeretett volna, de a katonaság a tömegbe lőtt. Hatan (más tudósítása szerint öten) meghaltak és sokan megsérültek. A kormánypárt véleménye szerint azonban az ellenzék lázított, az eredményhirdetésekor kövekkel megdobálta a katonákat, s azok ekkor nyitottak tüzet. A vitát nem feladatunk eldönteni, azonban megfigyelhetjük, a kormányzat – bármiért is lőttek a katonák belföldön, nem háborús viszonyok közepette a civilek közé – hatásos, megfélemlítésre alkalmas kampányeszközt adott az ellenzéki zsurnaliszták kezébe, amit máskor is arra használtak, hogy a kormánypárt erőszakosságát, visszaélését demonstrálják. Egy Deák-párti „lovagias vallomása” szerint

„Nálunk pénz, bor, hivatal, csel,
Puska, szurony, börtönök,
Mind csak a célhoz vezető
Szent és szabad eszközök.”¹³⁵

Később is a fegyveres erők a szabad választások kormánypárti biztosítékai: a karikatúrán fegy-

veresek állják el az utat és törnek rá az ellenzéki szavazókra, vagy pandúrok támadják meg az ellenzékiet, hasba szúrják, fokossal megverik vagy éppen megölik őket, s ez lenne a békés, rendre – és nem forradalomra – törekvő jobboldal.¹³⁶ Az ellenzék kétségbe vonta a választások szabadságát, tisztaságát ismét hatalommal való visszaélés miatt: egy történet szerint nem létező vádakkal (pl.: gyilkolhatott volna) csuktak börtönbe számos baloldali választópolgárt, hogy ne adhassák le a voksukat.¹³⁷ Máshol a magyarországi választásokról egy orosz megbízott erősen túlzó, képekkel illusztrált fiktív tudósítását olvashatjuk. A zászlós menetet – ahol lovaskocsikat is megpillanthatunk – hadseregként értlemez, egy kocsmai verekedést a krími háború borzalmaihoz hasonlítja, magas hadi kiadásokat jósol, s megállapítja, hogy a mozgósításért igen sokat tesznek: „Harczi felhívással tele mindenütt a fal”. A karikatúrán a képviselőjelöltek plakátjait láthatjuk, illetve azt, hogy egymás falragaszait áthúzzák, átragasztják. A cárnak azt jelenti, hogy ez egy ijesztő, „Rettentő ország”, és azt tanácsolja neki, hogy „Uram, oda mostan hadsereged ne küldd / Mert abból hirmondó se jön vissza nekünk.”¹³⁸

A harciasság motívumához kapcsolódik a verekedések rendszeres megjelenítése. A kormánypárti sajtóban az ellenzék fő jellemzője ez: egy karikatúra bemutatja az opozíció egy részének, a „Honi demokraták”-nak a viselkedését, akik isznak és egymást ütlegelik, s a jelenet inkább középkorira emlékeztet, mint modernre, amivel szemben áll, hogy a „Külföldi demokraták” építenek, alkotnak.¹³⁹ Máskor is láthatjuk az ellenzékét hasonlóképpen: szónokolnak egy kocsmában az asztal tetején állva, vagy már ittasan az asztal alatt fekszenek, végül felforgatják a kocsmát, összetörik a berendezést, s ezt hagyják maguk után. E gúnyképek azt sugallják, hogy ha ezek a csoportok kerülnének többségbe az új országgyűlésben, a kiegyezési, alkotmányos rendszerből semmi sem

136 Ü 1872. július 1. 320., LM 1872. június 16. 193.; karikatúrán: LM 1872. június 16. 197.

137 Ü 1873. június 22. 304.

138 Ü 1869. március 13. 85–88.

139 BJ, 1868. május 3. 206–207.

133 LM 1872. június 23. 202.

134 LM 1869. február 7. 47.

135 LM 1869. február 21. 59.

■ Műhely

maradna, mert ők csak rombolni tudnak, építeni nem, ráadásul életformájuk morálisan megkérdőjelezhető, megvetendő.¹⁴⁰ Az ellenzéki sajtóorgánumok is használták a verekedés motívumát azzal a céllal, hogy degradálják a kiegyezéspártiakat.¹⁴¹ Pártállás megjelölése nélkül közölt a Borsszem Jankó a választások befejezése utáni napokban egy karikatúrát, melyen a korteseket pillanthatjuk meg: mindhárom figura fejét számtalan kötés, sebtapasz és duzzanat „díszíti”, mindegyiküket jó néhányszor alaposan elhászpángolták a kampány alatt.¹⁴² Az agresszív verbális megnyilvánulások mellett a fizikai erőszak ugyancsak megjelent a karikatúrákon és a szövegekben mind ellenzéki, mind pedig kormánypárti oldalon.

7. AZ ELLENFÉL KORTESMÓDSZEREINEK ELÍTÉLÉSE

A Borsszem Jankó bíráló-oktató szándékkal közölt egy ironikus cikket arról, hogy a következő választásokon hogyan „kell” korteskedni, hogyan szoktak a baloldali politikusok korteskedni: „Egy pohár bor, egy kis pecsenye, és hasonló erkölcsi eszközökkel szoktam én kapacitálni.”¹⁴³ A szerző – nem csupán ebben a szövegében – azt sugallja, hogy kizárólag az ellenzéki képviselőaspiránsok élnek hasonló megvesztegetést célzó eszközökkel, pedig tudjuk, hogy a választásokon mindegyik párt alkalmazott ilyen módszereket. A vádakra a válasz sem maradhatott el. Míg az ellenzéki pártok becsületesen méretetik meg magukat saját élclapjaik szerint, tiszteséges eszközökkel kampányolnak, a kormánypárt tart nagy lakomákat ingyen étellel és itallal, kizárólag az ő korteseik használják a

megvesztegetés különböző formáit. A „Kortes tanulmányfők” című kariaktúrával azt szemléltetik, hogy a jobboldaliak és a kormánypárt mellett korteskedők erősen ittasak, míg a baloldaliak daliás magyar legények, jól érzékelhető a kontraszt a két párt szónoka között.¹⁴⁴

A szélbal újságban a jobboldali kortesek nevei is beszédesek: „Kortyosi Palkó, Szomjas Bandedi, Csutora Jóska, Bormegiszsa Pista, Torkosi János”.¹⁴⁵ Mindegyik családnév vagy alkoholfogyasztásra, vagy pedig a lakomázásra, a túl sok étel megevésére utal. Kortesnótákban ugyancsak feltűnik a nagymennyiségű borfogyasztás motívuma a kormánypártiak részéről, becstelenségük, s az, hogy a Deák-párti jelölt „Választóit pénzen veszi”. Ezzel szemben a baloldali jelölt nevében a következő hangzik el: „Mi nem pénzért korteskedünk / Nem adjuk el testünk, lelkünk.”¹⁴⁶ Az etetés-itatás és pénz mellett másféle módszerek is teret kaptak, például egy pár csizma egy kormánypárti szavazat ára.¹⁴⁷

ÖSSZEZÉS

A választásoknak tulajdonított jelentőséget, s azt, hogy azok mennyire megmozgatták a lakosságot, és ezzel együtt milyen pusztítóan tartották, mutatja, hogy 1869-ben egy mennybeli határozat szerint Magyarországon nem lesz többet kolera, mert háromévente választásokat tartanak, s akkor ügyis irtják egymást a magyarok, 1872-ben pedig a szerzők a Vezúv kitöréséhez hasonlítják a választási mozgalmakat.¹⁴⁸ A Ludas Matyi felhasználva ezt az aktuális eseményt, így foglalta össze a magyar választásokról a tudnivalókat: „Nálunk is kitör min-

140 Az ellenfél – legyen az kormánypárti vagy ellenzéki – erkölcsi értékeit, tartását vonják kétségbe a túlzott alkoholfogyasztásra, a részegességre utaló képek és szövegek. Az Ústökös rajzán például azt figyelhetjük meg, hogy a kormánypárti képviselőt egy hordó borért cserébe meg fogják választani a következő voksoláskor. Az óriási boroshordón elmondta szónoklatát, majd megéljenzik, miután bejelenti, hogy a bort majd meg kell inniük. (Ú 1868. december 20. 408.)

141 Szinte a kortesek életéhez tartozik, hogy megverik őket: Ú 1869. március 13. 81.

142 BJ 1869. március 28. 123.

143 BJ 1868. október 4. 533.

144 Ú 1872. június 22. 303.

145 LM 1872. március 31. 110.

146 LM, 1868. november 15. 363.

147 LM 1869. február 14. 56. Annak ellenére, hogy a vicclapok azt említik a legtöbbször, nem a választók megvesztegetésére fordított összegek tették ki a kampányköltségek nagyobb részét (egy-egy választóra 1 és 10 forint közötti összeget költöttek), hanem például a szállításra, a plakátokra, adományokra áldozott összegek. Cieger, 2011. 43.

148 BJ 1869. február 28. 85., BJ 1872. május 12. 3. A ha-

den három esztendőben a követválasztási vezuv s a taliánországitól csak annyiban különbözik, hogy itt nem tüzet, hanem bort okádnak, no meg hogy itt nem egy-két falut, hanem az egész országot beborítja a láva.¹⁴⁹

A választók sikeres mobilizálásához német kutatók szerint az szükséges, hogy személyesen érintve érezzék magukat, s ekkor ez teljesült: mind a szavazók, mind pedig a választásra nem jogosult tömegek véleményét akartak mondani a kiegyezésről, vagy legalábbis – talán azért, mert a nem régen visszaállított parlamentáris keretek még az újdonság erejével hathattak – egy-egy helyi képviselőjelöltől. Az eredményes mozgósítás másik feltétele, hogy a választáson induló pártok egymástól egyértelműen elhatárolhatók legyenek.¹⁵⁰ Ez 1869-ben maradéktalanul teljesült, 1872-ben a balközép közeledése a kormánypárthoz még csak kezdeti stádiumban volt, így ekkor is állíthatjuk azt, hogy elszeparálhatók egymástól a pártok és az általuk képviselt eszmék. Ezért jellemezhetjük az elemzett két választási kampányt a kétpólusú ellentétek használata mind a karikatúrákon, mind pedig a szövegekben. Továbbá a szavazatokért folyó versengés ma is intenzívebb olyan politikai rendszerekben, melyekben nincs tradíciója a koalíciós kormányzásnak,¹⁵¹ amire ekkor Magyarországon még nem nyílt lehetőség.

Az 1869-es és 1872-es választási kampányt, illetve a kiegyezés bírálatát az élclapok hasábjain a kizárólagosság jellemzi. Csak az egyik – az ellenfél – pártot illették negatív vonásokkal: ők korruptak, erőszakosak, tesznek hamis ígéreteket, nézeteik hazaárulók, pártvezetőik alkalmatlanok. A vicclapok képei, szövegei tehát jól mutatják a magyar társadalomra akkor jellemző polarizáltságot. Továbbá sugallják, hogy az ellenfél tábora csekély létszámú, műveletlen és az ország vezetésére képtelen, így nem érdemes rá szavazni, képviselő-

jelöltjeik kudarcra ítélték. Bármelyik oldalt népszerűsítette egy-egy vicclap, kampányeszközök hasonlóak: a másik párthoz tartozó vezető politikusokat igyekeztek lejáratni, személyüket, elveiket támadták. Szövegekben és képeken – a műfajra jellemző módon – erősen túlozva érveltek a rivális párt álláspontja ellen, érzelmekre igyekeztek hatni, ami a választási kampányokkal foglalkozó szakirodalom szint egy igen sikeres stratégia, eredményesebb, mint az észérvek.¹⁵²

A választások előtti és alatti intenzív sajtóhadjárat hatásait az utókor kutatója mérni már nem tudja, de azt megállapíthatja, hogy a politikai aktivitást, a felfokozott hangulatot az élclapok hasábjain folytatott heves kampány jól tükrözi. A növekvő erőszakkal és a sajtó stílusának eldurvulásával kapcsolatban érdemes egyes modern kutatások eredményeire is utalni: ezek alapján a humor szerepet játszhatott abban, hogy a politikai diszkurzus egyre agresszívabbá válik, mert a humoros megnyilvánulások segítettek határt húzni a „mi” és az „ők” között. A humoros, de agresszív támadások az ellenféllel szemben feltűnők, ezek azonban a választásokban rendszerint ismét – lehetőség szerint még erőteljesebb – verbális agressziót vonnak maguk után.¹⁵³

Megfigyelhettük azt is, hogy mindenféle élclapokban tipikus műfajban alkottak a szerzők szövegeket a választási kampányokhoz kapcsolódva. Olvashatunk választási jeleneteket feldolgozó drámákat, verseket, álhíreket, riportokat, adomákat és anekdotákat, de számlákat és recepteket is. 1872-ben többféle témáról és összességében is több karikatúra jelent meg e tematika kapcsán, azonban találhatunk a súlypontok között bizonyos eltérést a két kampány alatt. 1869-ben jóval többször említették Schmerling és Bach nevét az ellenzéki szerzők, mint 1872-ben, talán azért, mert ez a „fenyegetés” a két voksolás között eltelt három év alatt – mivel kiderült, nem alakult ki újra abszolutista rendszer – okafogyottá vált. 1848 azonban olyan gyakran feltűnő hívószó volt, melyet – szemben az abszolutizmusra emlékeztetővel – pozitívként ér-

sonlat nem véletlen, a vulkán valóban kitört 1872 áprilisában.

149 LM 1872. május 5. 152.

150 Lutter, Johannes – Hickersberger, Michaela: *Wahlkampagnen aus normativer Sicht*. Wien, 2000. 208

151 Tsakona, Villy: Parliamentary punning: Is the Opposition more humorous than the ruling party? *European Journal of Humour Research*, 2013. vol. 2. 102.

152 Lutter – Hickersberger 2000: 85–86.

153 Tsakona, i. m.

■ *Műhely*

tékelt a magyar társadalom, mert elsősorban nem a szabadságharcra, hanem az áprilisi törvényekre, a polgári átalakulásra utalt. A múltbeli negatív vagy pozitív élményekhez köthető politikai szimbólumokon kívül – melyek hasonló megítélésűek lehetnek mindkét oldal szavazói számára (például: Bach) – számos további, már sokszor eltérő értékelésű jelképet találhattunk. Kossuth Lajos, Görgei Artúr és Deák Ferenc alakja vagy az 1849-es függetlenség és a forradalom eszméje egyértelműen ilyen, interpretációjuk pártállástól függött.

Jelen tanulmányban bemutattam, hogy a humoros újságok a műfaj magyarországi megjelené-

sekor milyen eszközöket alkalmaztak két választási kampány időszakában. A humoros-gúnyos kampányeszközöket csoportosítottam, rendszereztem, hogy átláthatóvá tegyem azok sokféleségét. A továbbiakban elemzésre érdemes, hogy változik-e az élclapok szerepe, foglalkoznak-e a későbbiekben ilyen intenzíven a voksolásokkal, hatásos fegyvernek vélik-e később is a humort, a gúnyt, illetve magukat az élclapokat a dualizmus kori választási kampányok időszakában.

